NATIONAL LIBRARY OF MEDICINE

Bethesda, Maryland

ANATOMIA.

HE PALAPALA IA E HOIKE AI

I KE ANO

O KO KE KANAKA KINO.

Ua kakauia ma ka olelo Hawaii, i mea e ao ai na haumana o ke Kula Nui, ma Lahainaluna.

NOV-12-1900
171340.

OAHU:
MEA PAIPALAPALA A NA MISIONARI.

1838.

ANATOMIA.

O ke ano o keia olelo, *Anatomia*, oia ka olelo hoakaka i ke kino, i kona ano, a me na mea a pau i hoonohoia maloko; o na *iwi*, o na *io*, o na *olona*, o na *ami*, o na *aa*, o na *puupuu*, o na *naau*, a me na *wai*. O ia mau mea a pau, a me ka lakou hana maloko o ke kino e pono ai ke kanaka, oia ka keia palapala e hoakaka aku ai.

Aia ma na aina naauao, ua nui ka poe i ao ikaika ma ka *Anatomia*, mai ka wa kahiko mai. Ua nana pono lakou i na iwi, ua kaha i na kupapau he nui wale, a noonoo pono ka naau i ke ano o kela mea keia mea a ka maka i ike ai. Ua maopopo ka nui i keia manawa. Nolaila, mahalo ka poe naauao i ke akamai o ke Akua ka mea nana i hana, a i malama hoi i na mea kupaianaha o ko lakou kino. Aole loa e hiki ia lakou ke olelo me ka poe aia, "aohe Akua" no ka mea, ua ike pono lakou ia ia maloko o kana mau hana io. Eia hoi kekahi mea pono o ko lakou imi ana; ua loaa ia lakou ke ano o na *mai*, a me na *eha;* a ua ike i ka lapaau ana: ua akamai loa na kahuna lapaau i neia wa, aole e like mamua. O Iesu, a me ka poe hana mana no ke kokuaia mai e ke Akua, o lakou wale no ka poe i oi aku ko lakou akamai i ka lapaau ana.

NO NA IWI.

He nui ke kuleana o na iwi maloko o ke kino. Oia ka mea e *maloeloe* ai, a e *oolea* ai. Ina ua hanaia ke kanaka me ka iwi ole, e like me ka loli, pehea la e hiki ia ia ke ku ae iluna? Pehea la e hele? Pehea la e hana? He *pale* kekahi iwi; me na iwi poo e pale ai i ka lolo, a me na iwi aoao e pale ai i ke ake mama. He *une* ka nui o na iwi: e like me ka laau e mahiki ai i ka mea kaumaha, pela na iwi; a o na io ka mea e huki ai.

I ka wa opiopio ua palupalu na iwi, a he olu, aole e hiki wawe ka *hai;* a i oo ke kanaka ua oolea, a i ka wa elemakule e hai pinepine no ka maloo a me ka haihai wale. O ka *puna* ka mea e oolea ai na iwi; aia i kuniia ka iwi i ke ahi, alaila e ikea ai ka puna, he keokeo, aole nae e like loa me ka puna maoli, no ka huipuia o kekahi mau mea maloko. O ka *pilali* kekahi mea maloko o na iwi. Oia kekahi kumu nui o na iwi. Eia ka mea e akaka ai ka pilali. E lawe i ka iwi uha moa, a e hookomo iloko o kekahi *acida* i huipuia me ka wai, po akolu paha ka waiho ana iloko, alaila pau ka puna i ka aiia e ka *acida*, pau ka oolea, he palupalu wale no, a he akaka, kokoke like me ke aniani kona akaka ana.

I ka hookauhua ana o ke keiki, he pilali wale no na iwi, a mahope iho lawe mai la ke koko i ka puna a waiho mawaena o ka pilali, a liuliu, ua hoomahuahuaia mai ia mea, lilo iho la ka mea palupalu i oolea, no ke komo ana o ka puna maloko. E nana aku oe i ka iwi loihi a ike i ka puka kahi e komo ai ke koko.

Ua hoomakaia keia hana, mawaena konu o ka iwi, a ina he iwi nui, aia kekahi hoomaka ana ma na aoao, hele ka puna mawaena o ka pilali e like ma ka nao o ka laau, a hookui kekahi me kekahi. Ina he iwi loihi, e waihoia ka puna mawaena a ma na poo kekahi, aole e huiia keia a oo ke kanaka, nolaila helelei na iwi loihi o ke kanaka hou ke maloo.

Ina i hai ka iwi a hoopili hou ia na wahi i hai, alaila, lawe mai ke koko i ka puna a waiho, a puni ia wahi: oia ka mea e kapili hou ai ka iwi a paa.

Ua palahalaha kekahi mau iwi, he poepoe loihi kekahi, a he ewaewa kekahi. Ua pau lakou i ka uhiia e kekahi mea lahilahi uuwa, oia ka *wahi* o ka iwi, o kona mea e nalo ai i ke kalakala, a e pahee ai i ka oni ana mawaena o na io.

Ua hakahaka na iwi loihi nui, i paa lakou aole e hai wawe, a i mama lakou, a i wahi hoi e waiho ai ka momona. Eia paha ke kuleana o ka momona maloko o na iwi. I ka

wa e mai ai ke kanaka, aole e hiki ia ia ke ai i ka ai, aole e pono ka opu ke hoonohonoho i ka ai a lilo ia i mea e maona ai, aka, ua lilo ia i mea awaawa a me ka wela, a me ke nahu, maloko o kona opu: — ia manawa kiiia ae la ua momona la, a ma ke koko e lawe aku la, a hiki i na wahi a pau o ke kino, oia ka mea e ikaika ai ke kanaka i ka wa mai, aka i liuliu ka mai ana, pau ia momona, alaila kiiia ka momona o ke kino a puni, hiki wawe iho la ka wiwi i ua mai la. A pau ka mai, komo hou ka ai maloko o ka opu, lilo ia i mea e ikaika ai, alaila e hoi hou ua momona la i laweia'ku ai mamua, a piha hou na iwi i ka momona. No ia mau mea, e pono ke waiho i ka ai i ka manawa mai: he hoopailua ka opu i ka ai, no ka mea ua ike ia he mea kaumaha ka ai. Mai makau ka mai i ka pololi; ina e hoole ka opu i ka ai, aole e make koke ke kanaka i ka pololi. Nani ka lokomaikai o ke Akua i kona hoomakaukau ana i ka momona maloko o na iwi, i mea e ola ai ke kino i ka manawa mai.

Alua haneri me ke kanaha iwi iloko o ke kino o kakou, a i ke ao ana ua puunaueia i ekolu papa. 1 O ua iwi o ke poo. 2 O na iwi o ke kino ponoi. 3 O na iwi o na lala.

O NA IWI O KE POO.

He kanaonokumamakolu iwi o ke poo;

8 iwi o ke poo ponoi a puni ka lolo,
14 iwi o ka maka,
32 niho, (ko ke kanaka makua,)
8 iwi pepeiao,
1 iwi alelo,

—
63

Aole e like loa na poo o kanaka ke nana aku. Ua hana ke Akua, he ano okoa iki ko kekahi, a he okoa iki ko kekahi. Pela no na maka: aole loa e loaaia na kanaka elua, ua like loa ko laua helehelena, ke imi nui ma na aina a pau. O kekahi mau mahoe, ua kokoke like ka hio-

na, aka, ina e nana pono aku alaila ikea mai ke laua mea e okoa ai.

He mea nui i na aina naaupo ke hoololi aku i ke ano maoli o na poo o ka lakou mau kamalii i ano hou. Opa kekahi ma na aoao o ke poo e lapa ai ma na aoao: ma ka lae kekahi poe, a o ko Hawaii nei, manao la lakou o ke poo lapalapa ma ka lae a ma ka *hope*, oia ke poo maikai. Ma na aina naauao, e waiho wale lakou i na poo o ka lakou mau kamalii, me ka maikai a ke Akua i hana'i ia lakou.

NA IWI O KE POO PONOI.

1 Iwi Lae, ma ka *lae.*
2 Iwi Hua, ma na *hua* o ke poo.
1 Iwi Hope, aia o *hope* o ke poo.
2 Iwi Maha, ma na *maha.*
1 Iwi Kanana, mawaena o ka lolo a me ke kumu o ka ihu.
1 Iwi Opeapea, aia maloko, malalo o ka lolo.

IWI LAE.

Hookahi keia iwi i'ka wa e oo ai ke kanaka, aka i ka hanau ana o ke keiki ua mokuia mawaena, mai luna a hala i lalo i elua iwi. He iwi lahilahi; me he olepe la kona helehelena. Aia kekahi hakahaka ma ke kihi e pili ana me na iwi ihu, mawaena o na aoao elua o ka iwi lae, o ka aoao maloko a me ka aoao mawaho. He mea keia e kani ai ka leo No ka hakahaka ke kani ana me he pahu la. A i loaa ka mai i kapaia he ihu paa, paa iho la ka puka e komo ai ka makani iloko o ua hakahaka nei, nolaila ua kanunu ka leo. Ma keia iwi kekahi hapa o ka makalua, a ma ka aoao, he lapa no ka pili ana o ka *io maha* ka mea e huki ai ka iwi a iluna. Ma keia iwi hoi na lihi, kahi e pili ai na *kuemaka.*

IWI HUA.

He mau iwi palahalaha keia, aole nae i palahalaha maoli, he opuupuu mawaho, a he upoho maloko. O na hua o

ke poo aia mawaena konu o keia iwi. He ano huinaha paha ka helehelena o ka iwi hua. Oia ka iwi nui o ke poo, a naha pinepine ia i ke kaua.

IWI HOPE.

He manoanoa keia iwi no ka pili ana o na io nui e huki ai ke poo iluna. He wahi loihi kona malalo, kahi e huiia'i me ka iwi opeapea. He puka kekahi ma ka aoao malalo, he puka nui, hookahi paha iniha ka loa o ke kahawaena o ua puka poepoe la; malaila e iho ai ka lolo ma ke kuamoo, a manamana aku la ma ke kino a pau. Ma ka lihi o ka puka nui, kekahi mau puka uuku eha, a me ka hookuina o ke poo me ka iwi mua o ke kuamoo. Ma ka puka kokoke i ka hookuina iwi, e puka aku ai ke aalolo o ke elelo. Oia ke *aalolo hoao.*

IWI MAHA.

Ua puni keia iwi i ka iwi lae, a me ka iwi hua, a me ka iwi hope, a me ka iwi opeapea. He wahi iwi ewaewa keia. O ka aoao lahilahi, ua kapaia ka *hapa unahi*, a o ka aoao manoanoa ua kapaia ka *hapa oolea:* malaila na mea lohe o ka pepeiao. He wahi oi kona e huiia me ke *apo* o ka iwi papalina mamua o ka pepeiao, a he wahi puupuu kekahi mahope o ka pepeiao, ua kapaia *kumupepeiao.* He wahi oi loihi ko keia iwi ma ka aoao malalo, hookahi paha iniha a me ka hapa kona loihi me he kuʻi la ke ano, nolaila i kapaia kona inoa, o ke *kui.* He nui na io no ka moni ana, ka i pili ma ke kui o ka iwi maha.

He nui na puka o keia iwi. O ka *puka pepeiao mawaho.* He puka nui ia ua puni i ka lihi iwi, malaila ka pepeiao. O ka *puka pepeiao maloko.* He puka nui loa aku ia ma ka aoao hope o ka hapa oolea. Ma keia puka e komo ai ke *aalolo lohe* o ka pepeiao. He wahi puka iki ma ke kumupepeiao no kekahi aalolo e hele ana i ka papalina. Aia kekahi puka ewaewa kahi e komo ai ka lohe mai ka waha mai, i ka pepeiao. He lua kekahi ma keia iwi, kahi e hookuiia'i ka iwi a lalo. Eia kekahi, e nana i ka aoao

maloko, a ike i na waha ewaewa e pili ai ka lolo, a me ke awawa o ke aalele o ka wahi o ka lolo.

IWI KANANA.

Ua kapaia keia inoa no ka nui o na puka makalii i houia ma keia iwi, e like me ka mea lulu pepa paha a me ke kanana. Aia kona wahi mawaena o ke poo, malalo iho o ka lolo, ma ke kumu o ka ihu, a mawaena hoi o na maka. Ina paha i wawahiia na iwi o ke poo a kaawale, alaila ikea mai ka iwi kanana. He wahi aalolo ua hoomanamanaia a kinikini na manamana e like me ka lopi keokeo, he pokole nae, komo lakou ma na puka o keia iwi, malaila e hele ai i ka ihu. Ua kapaia kona inoa o ke *aalolo honi*, oia ka mea e ike ai i na mea ala ke honi aku.

He hakahaka keia, he mama, he pukapuka, i mea e kani ai ka leo, a e maopopo ai ka honi ana. He lepe kona e ku ana mawaena o ka lolo, e like me ka lepe o ka moa, malaila e paa ai ka paku o ka lolo. Elua wahi laumania o keia iwi, no ka makalua ia mau wahi; a he paku mawaena e ku pono ana ma ka pou o ka ihu. Elua iwi owili, e pili ana pakahi ma ka aoao o keia paku, malaila ke kumu o ka mai, i kapaia, o ka *iokupu*.

IWI OPEAPEA.

He pani hakahaka keia iwi no ka puniu, a ina ua hookaawaleia mawaho, ua aneane like kona helehelena me ka opeapea, nolaila kona inoa. Ua pili keia iwi me na iwi e ae he umikumamaha. O na wahi i kapaia na *eheu*, aia ma ka maha, o na eheu iki aia maloko iki ae, a o na *wawae* aia ma ka waha, ma ka pau ana o na niho oluna: eha wawae, elua maloko, a elua mawaho. O ka *aoao makalua*, aia ia maloko o ka makalua aoao mawaho. Aia mawaena konu o keia iwi, he mau oioi eha, aneane like me na laau ku o ka hikiee, ua kapaia na *laau kihi*, a mawaena o lakou he wahi poupou, o ka *noho lio* kona inoa.

Aia kekahi mau puka poepoe elua malalo o na laau ki-

hi o mua, ua kapaia ka *pukanana*, no ka mea, malaila e puka ai ke *aalolo nana* a hele i ka maka. Mahope iki mai na puka nui i kapaia *puka palahalaha*, eha na aalolo e puka ai ma keia puka a hele i na io kaamaka. Mahope mai he mau puka poepoe, a nolaila kona inoa *puka poepoe;* malaila e puka ai ke aalolo o ka iwi a luna. Mahope mai olaila he pukapoepoe, he loihi nae, nolaila i kapaia kona inoa *pukapoepoeloihi.* Malaila hoi e puka ai ke aalolo o ka iwi a lalo.

NO KA HUI ANA O NA IWI POO.

I ka wa e hanauia'i ke keiki he uuku na iwipoo a pau, aole i pili pono kekahi me kekahi. Ua waihoia ke poo pela i hiki ai ia ke puka mai, mai kahi pilikia mai. He palupalu ke poo ia manawa, a i pilikia loa ka puka a ikaika loa ke nahu ana, alaila lele kekahi iwi maluna o kekahi, a hooloihiia ke poo, ua loloa a ua ololi. Nolaila e ikea mai ka lokomaikai o ke Akua, no ka mea ina i huipuia na iwi ia manawa a paakiki ke poo, ina aole loa e hiki ka hanau ana; make pu ke keiki a me kona makuwahine. Aole i lawa na kihi o na iwipoo o ke keiki, a ua kapaia ke kaawale, he *manawa.* A nui ae ke keiki ulu na iwi a pau a hui pono kekahi me kekahi, i mea e pale ai ka lolo, a eha ole, aole nae e nalowale loa kahi e hui ai; komo kekahi iwi iloko o kekahi, e like me na iwi olepe; aka, hiki no ke hemo ae a kaawale. Ua kapaia ka hui ana o na iwi he *hoai.* Ina ua waiho loa ia ke poo, e like kona palupalu me ka wa i hanauia'i, ina ua pono ole ia: hina paha ke kanaka, a kuiia mai paha ke poo, eha loa ka lolo a make koke oia. Mai poina kakou i ke aloha aku i ka mea nana i hana i keia me ka lokomaikai.

No keia mau mea, ua maopopo ka lapuwale o kekahi poe, no ko lakou makemake e hoomahuahua i ka *manawa.* Ui lakou i ka waiu maluna, a kau no hoi ka laau i mea e naha ai ka manawa. Aole nae e hiki ka lakou hana ke wawahi, aole loa ia ke ano o ka waiu e naha'i ke poo.

Eia hoi kekahi mea lapuwale. O ka waiho wale ana o

ka manawa, aole holoiia i ka wai a pau ka lepo a me ka pelapela, he kapili welu wale iho no a waiho pela. Mai makau i ka holoi, mai makau i ka pa aku ka lima ma ka manawa, ina paha he hewa ia, no ke aha la e makemake oukou e wawahi i akea ai? He palupalu no ke poo o ke keiki, aole e pono ke pa ikaika aku ka lima maluna, aole e pono ke hahau a me ke kui aku, aka, he mea eha ole ka welu holoi, a me ka wai mahana, a me ke kopa, ke hana oukou i na la a pau.

NA HUINA O KE POO.

Eha *hoai* o ke poo, elua *manawa*.

1 *Hoai manawa*. Mai kekahi maha pii iluna o ke poo i ka manawa, a iho ilalo i kekahi maha. Oia ka mea e hui ai ka iwi lae a me na iwi hua.

2 *Hoai Kaupaku*. Maluna loa ia o ke poo, mai ka *manawa mua* i ka *manawa hope*. Aia ma ka hui ana o na iwi hua elua, me he kaupaku hale paha.

3 *Hoai Kala*. Aia mahope, ma ka hui ana o ka iwi hope me na iwi hua, mai ke kumu pepeiao pii aku la i ka manawa hope a iho ilalo i kekahi kumu pepeiao.

4 *Hoai Maha*. Oia ka hui ana o ka iwi maha me ka iwi hua a me ka iwi lae. Ua ae ka iwi maha maluna o ia mau iwi, e like me ke pili ana o ka unahi o ka ia, pela no kona pili ana.

1 O ka *Manawa Mua*. Ma na kihi e hui ai na iwi hua me ka iwi lae.

2 O ka *Manawa Hope*. Ma na kihi e hui ai na iwi hua me ka iwi hope. He uuku keia, he nui ka manawa mua.

NA IWI O KA MAKA.

2 Iwi a Luna. Ua pili pono laua i hookahi.
2 Iwi Papalina. Ma na papalina.
2 Iwi Ihu. Maluna o ka ihu.
2 Iwi Waimaka. Maloko o ka makalua.
2 Iwi Kileo. Ma ka pau ana o ke a luna maloko o ka waha.
2 Iwi Owili. Maloko o ka ihu.

1 Iwi Paku. Mawaena konu o ka ihu, oia ka paku.
1 Iwi a Lalo.

IWI A LUNA.

Ua hookuiia keia mau iwi i kekahi o na iwi poo, a ua pili pu kekahi i kekahi, i ole e nauwe iki i ka ai ana i na mea ai. O na niho o luna ua hookomoia iloko o ke kae o keia iwi. He wahi puu hoi kona, aia maluna ae o na kihi o ka waha, a malalo iho o ka iwi papalina: he hakahaka koloko, a ua kapaia kona inoa ke *ana*. He wahi hakahaka keia e kani ai ka leo, e like me ko ka iwi lae. Komo kekahi aoao o keia iwi ma ka makalua, aoao lalo a maloko, a pii kekahi oi ma ka ihu i paipai no na iwi ihu, a malaila e pili ai me ka iwi lae. He wahi puka nui ko keia iwi, aia maloko o ka makalua, a hele i ka ihu, malaila e kahe ai ka waimaka a komo loa i ka ihu. Elua puka makalii ma ka *luauhane*, hookahi ma ka lihi luna, hookahi ma ka lihi lalo, oia na puka e komo ai ka waimaka, aka i ue nui ke kanaka, aole e hiki ka wai a pau ke komo no ka pilikia o na puka, alaila helelei mawaho ma ka papalina.

IWI PAPALINA.

Aia keia iwi mamua mai o ka pepeiao, ua hookuiia me ka iwi maha, a me ka iwi a luna, a me ka iwi lae. O ka hookuina me ka iwi maha, oia ke *apo* no ka *io maha*, a me ka *io nau* e huki ai ka iwi a lalo iluna.

IWI IHU.

Hookahi iniha ka loa o keia mau iwi, ua hookuiia me ka iwi lae, a pili pu laua, moe pono maluna o ka ihu e like me ke kuapoi maluna o ka waa.

IWI WAIMAKA.

He mau iwi uuku loa keia. Ua like kona ano me ka maiuu o ka manamana lima, pela ka nui a me ka lahilahi. Aia maloko o ka luamaka, ma kekahi aoao o ka puka waimaka. Ina ua paa ua puka la, he mea mau i ka poe akamai ke hou i keia iwi i puka no ka waimaka.

IWI KILEO.

Alua ia mau iwi a ua pili pu laua: aia ma ka pau ana o ka iwi a luna ma ke kileo. Ua hanaia keia iwi i pale mawaena o ka waha a me ka ihu. O keia mau iwi, a me na iwi owili, a me na iwi ihu, ka i ai pinepine ia e ka *pala*. Oia ka mai a ke Akua i haawi mai i uku hoopai no ka poe moe kolohe.

IWI OWILI.

Aia laua maloko loa o ka ihu, malaila e ulu ai ka io kupu. He mau iwi mama a he lahilahi; ua owiliia e like me ka owili pepa uuku. Ua hoomanamana hou ia na aalolo honi i puka mai ai o ka iwi kanana, a hoopalahalaia maluna o na iwi owili e like me ka punawelewele. He uuku keia iwi ma ka ihu o ke kanaka, hookahi iniha paha ka loa, aka ma ka ihu o ka ilio a me kekahi mau holoholona, ua nui loa ia. Nolaila paha ka loihi ana o ko lakou ihu, i akamai lakou i ka honi i ka lakou ai, a me ka meheu wawae o ko lakou mea e imi aku ai.

IWI PAKU.

Hookahi keia iwi, ua ku mawaena o ka ihu maloko aku o ka pou. Ua pili ia ia ka pilali paku, a ua hookuiia me me ka iwi a luna. Ku kapakahi kekahi manawa, aole iwaena konu o ka ihu.

IWI A LALO.

Ua hookuiia keia iwi me na iwi maha malalo iki ae o ke apo, aia ke ami mamua o ka pepeiao. Elua manamana o keia iwi, ma ka hookui'na kahi, a ua kapaia *mana ami*. A o kekahi aia mamua mai, ua kapaia ka *mana mua*. He puka uuku maloko o keia iwi, mai kekahi aoao o ka auwae a i kekahi, i wahi e holo ai ke aakoko a me ke aalolo a manamana aku ma na niho.

NO NA NIHO.

He kanakolukumamalua mau niho o ke kanaka, he 16

ma ka iwi a luna a he 16 ma ka iwi a lalo. Eia ko lakou inoa;

8 Niho ai waiu,
4 Ole,
8 Kui,
8 Kuinui,
4 Niho Oo.

Me he iwi maoli la ka niho, he oolea nae mawaho i hiki pono ke nau i na mea uuwa. I ka wa e hanauia ke keiki, aia no na niho ma ko lakou wahi maloko o ka iwia, o na niho mua helelei maluna, a me na niho paa malalo. A nui ae ke keiki, eono paha malama alaila puka mai kekahi niho, me he hua kanu la ua kupu mai maloko mai o ka lepo. Elua makahiki e kupu ai na niho helelei alaila pau; he 20 lakou. Ma ke ono o na makahiki paha helelei kekahi niho a kupu mai ka mea hou e pani ka hakahaka. Ma ka 18 o na makahiki e kupu ai na *niho oo*, ma ka 20 paha, nolaila i kapaia lakou na niho *oo*, a me na niho o ka *naauao*.

Kuhi hewa kekahi poe, aia na niho i hookumuia ma ke kumupepeiao. Aole loa pela, aole e hiki ia mea ke kolo maloko o ka iwia a hiki i kona wahi e puka mai ai.

E hoomanao kakou i ka lokomaikai o ke Akua, i kona haawi ana mai i ka waiu na ke keiki ma ka hanau ana: a hiki mai ka manawa pono ia ia ke ai i ka ai, alaila hoawi oia i na niho e nau ai i ka ai.

Eia hoi kekahi manao, he lapuwale ka manao o ka poe aua i ka waiu, a hanai i ke keiki i kekahi mea e ae. Aole e pono ke ukuhi i ka ai, a me ka ia, i kona manawa niho ole. He mea make ia; aole nae e hiki wawae ka make, aka, no ka hiki ole o ka opu ke hoonoho ia mau mea a pau, nolaila ka hokii, a me ka wiwi, a me ke nahu, a me ka wela, a me ka ea paha, a me ka hi. Alia ka ai a loaa ia ia na niho, ka mea e hiki ai, alaila makaukau ka opu, a lilo ka ai, a me ka ia i mea e ikaika ai, a i mea e nui ai ke keiki.

Eia kekahi. Mai kui wale i na niho a hemo. E waiho malie pela ma kahi i kanuia'i e ke Akua; aka, i eha, a nauwe paha, alaila hemo.

IWI ELELO.

He wahi iwi hookahi keia, aia mawaena o na io o ke alelo, maluna o ka puu. He like kona helehelena me ka iwia lalo, he uuku nae, ua kokoke like me ke dala ka nui o kona poepoe ana.

NA IWI O KA PĒPEIAO.

Ewalu keia mau iwi, 4 ma kekahi pepeiao, a 4 ma kekahi, he mau iwi uuku loa lakou.

Iwi Hamare, ua manaoia he like me ka *hamare.*

Iwi Kua, ua like me ke *kua* a ka Amara.

Iwi Poepoe, he iwi uuku loa, nui ka hua *makeke.*

Iwi Keehi, he like loa me ke *keehi noho lio* uuku.

I ka haalulu ana o na mea kani ma ka paku maloko o ka pepeiao, e hukiia ke au loihi o ka hamare, a kunou iho kona poo ma kahi poupou o ke kua, ku iho la ka welau o ke kua ma ka poepoe, a hukiia ke kepa, a haalulu nui iho la ma kahi i hoopalahaia'i ke aalolo lohe. He mea kupaianaha ka lono o kakou, he pohihihi, aole loa e hiki ke hoakaka lea aku ma ka olelo Hawaii. Ina e makemake oukou e nana i na iwi pepeiao, e huli i ke poo o ka ilio paha, o ka bipi paha, a imi maloko loa o ka pepeiao. He iwi maloo ka pono, aka, ina ua kiola pinepine ia ma o a ma o, e pau paha na iwi i ka helelei: a i loaa, ua like me ko ke kanaka.

NA IWI O KE KINO.

He kanalima kumamakolu iwi i kapaia no ke kino:

24 Iwi Kuamoo,
24 Iwi Aoao,
1 Iwi Umauma,
4 Iwi Ka.

—

53

O keia mau iwi 53, oia ke kumu e pili ai na lala, a me ka mea e malu ai na mea palupalu, hiki wawe ka eha ke pale ole ia i ka mea oolea. Maloko o ke kuamoo ka hooloihi ana o ka lolo, i kapaia ke *aalolo kuamoo*. Maloko o ka umauma ke *ake* a me ka *puuwai*. Maloko o ka iwi ka ke *koana mimi*, a me ka *puuao*.

NA IWI KUAMOO.

He 24 lakou: 7 o ka *ai*, 12 o ke *kua*, a 5 o ka *puhaka*. A ua hookuiia lakou kekahi i kekahi a paa loa. Ina e lawe oe i ka iwi kuamoo a nana pono aku, e ike oe i na *oi* ekolu, elua ma na *aoao*, hookahi *mawaena konu*, eha wahi e pili pu ai me kekahi iwi, elua maluna elua malalo, a me ke *kino* o ka iwi, he wahi poepoe ia. E nana i ka puka nui no ke aalolo kuamoo, e iho ana a e manamana ana mawaena o na iwi elua a pau; pela wale no mai luna a lalo. O na wahi oi, no ka pili ana o na io a me na olona, e huki ai i ke kino a ku pono iluna, a e hoea hou ke kulou iho ilalo. He mea pilali uwauwa mawaena o na iwi e pili pu ana, oia ka mea e hiki ai ke kuamoo ke pelu iki ai aole e hai.

Ina e anaia ke kiekie o ke kanaka i ke kakahiaka, a hana ikaika oia ia la a po, a ana hou ia; alaila e akaka ai kona emi ana hookahi iniha paha ka emi ana. Eia ka mea e pokole ai, o ke ku ana iluna a me ka huki ikaika ana o na io, oia ka mea e kaomi iho ai maluna o ka mea uwauwa, lahilahi iki iho la ia, a pokole iho la ke kuamoo.

Ua hookuiia ka iwi mua o ka ai me ke poo; he ami ia no ka hookunou ana. Ua auwahaia, a komo mai ma ka auwaha kahi oi o ka lua o na iwi, e like me ke komo ana o ka pou hale ma ke oa. Mawaena o laua ka hoololiluli ana o ke poo, a me ka alawa ana ae.

IWI AOAO.

He 24 keia mau iwi, he 12 ma kekahi aoao, a he 12 ma kekahi, ua like hoi ko ke kane a me ko ka wahine. Ua hookuiia kekahi poo ma ka iwi *kua* o ke kuamoo a pela na iwi

kua he 12, Ua hookuiia kekahi poo ma ka iwi *umauma*, he pilali ko ia poo i mea e olu ai, e hiki pono ai ke hanu. O na iwi 7 oluna ka i pili pono me ka iwi umauma, a o na iwi elua i koe ua pokole mai a lewa wale maloko o ka io.

Ina e hanu mai ke kanaka, piha mai la ke ake mama, a pii mai la na iwi aoao, a hanu aku, hoi hou na iwi aoao ilalo, a pela e upa mau ai ke kea paa i ka po a me ke ao a pau ke ola ana.

IWI UMAUMA.

He wahi iwi mama keia; hookahi iniha a me ka hapaha kona laula, a he umi iniha kona loa i kekahi manawa. Ma kahi i huiia'i me na iwi *lei* kona wahi palahalaha. He pilali ka aoao malalo ma ka houpo. Ua 5 paha iwi o ka umauma i ka wa kamalii, a oo ke kanaka e hui lakou i 3 paha, a ma kekahi manawa he hookahi wale no.

NO NA IWI KA.

Oia ka inoa nui o na iwi okoa eha i huipuia, a no ka poepoe ana ua hoohalikeia me ka ipu. He mau iwi paa keia, o ke kumu hoi e noho ai ke kino, a me ke poo, a me ka lala maluna.

2 Iwi Papakole,
1 Iwi Kikala,
1 Iwi Okole.

IWI PAPAKOLE.

Alua iwi ewaewa keia; ua huipuia laua ma ke alo; a ma ke kua ua huipu me ka iwi kikala, aka ma ka olelo ana ua puunauweia laua i pakolu na iwi. O ka iwi palahalaha ma ka papakole ua kapaia, iwi papakole. O kahi e hui ai laua ma ke alo, iwi *puukole*, a o kahi e noho iho ai ke kanaka ma ka noho,—iwi *lemu* kona inoa. Ua kaawale keia mau iwi i ka wa kamalii a oo ke kanaka e huiia lakou ekolu i hookahi. Aia ko lakou wahi e hui ai ma ka lua o ka *huamoa* no ka iwi *hilo*, elua hapalima o ia

lua no ka iwi papakole, elua hapalima no ka iwi lemu, a hookahi hapalima no ka iwi puukole. He kae kalakala maluna o ka iwi papakole kahi e pili nui ai na io, ua kapaia ka *lihi*. Ma ka pau ana o ka lihi ma ke alo, elua wahi puu, ua kapai ka mea oluna, kihi oluna, a o ka mea malalo iho, kihi olalo o ka iwi papakole. Aia mawaena o ka iwi lemu a me ka iwi puukole he puka nui, ua kapaia, *puka poailoihi*, a o kahi e hui ai ia mau iwi ua kapaia kauwahi, ka *lala* o ka iwi puukole, a o ke kauwahi, ka lala o ka iwi lemu. He palahalaha ka papakole o ka wahine, a he palahalaha ole ko ke kane.

IWI KIKALA.

He aneane huinakolu elua aoao like kona ano, ua huliia ka huina oi malalo. He iwi hookahi keia, aka, i ka wa kamalii ua elima paha. Ua nui na puka maloko ona, he umi paha, kahi e puka mai ai na manamana o ke aalolo kuomoo.

IWI OKOLE.

Ua pili keia ma kahi oi o ka iwi kikala a ua hookeekeeia maloko. He hookahi keia iwi i ke kanaka, he elua paha, aka, ua kinikini ma na holoholona, a ua kapaia he huelo.

NA IWI O NA LALA.

He kanaonokumamaha iwi o na lala oluna, a he kanaono o na lala olalo. He palua wale no lakou, ua like ko kekaki aoao me ko kekahi aoao.

NA IWI O KA LALA OLUNA.

2 Iwi Hoehoe, 2 Iwi Lei,	Iwi Poohiwi.
2 Iwi Uluna, 2 Iwi Kubita, 2 Iwi Kano,	Iwi loihi.
16 Iwi Pulima, 10 Iwi Peahi lima, 28 Iwi Manamanalima.	Iwi uuku a me ka poepoe.
64	

IWI HOEHOE.

He wahi iwi palahalaha keia, a he lahilahi, me he huinakolu la ke ano, e lewalewa ana mawaena o na io o ke poohiwi, aole i pili me kekahi iwi, o ka iwilei wale no. Elua wahi oi o keia iwi. O ka *oi lapa* oia kahi e huiia me ka iwi lei, a he *lapa* kona malaila aku a hele loa i kela aoao o ka iwi. O ka *oi nuku*, aia ma ka aoao oloko, he palena ia no ka iwi uluna o poholo ae maloko; o ka oi lapa ka palena maluna, mawena o ua mau oi la he wahi lua uuku no ke poo o ka iwi uluna, kahi e kaa ai ia iwi.

IWI LEI.

Ua hoomoeia mawaena o ka iwi umauma a me ka iwi hoehoe ma ka poohiwi, oia kekahi mea o paa ai ka hookuina poohiwi. O ka pono nui o ka iwilei he koo, e koo ai ka poohiwi i ole e haule mamua a malalo, a ina ua hai keia iwi alaila haule koke ka poohiwi ilalo. He aalele nui malalo o ka iwi lei.

IWI ULUNA.

He loihi keia iwi, a he pololei, he poo poepoe kona maluna, kahi i hookuiia'i me ka iwi hoehoe, a ua palahalaha iki ae ma ka welau malalo, kahi e komo ae iloko o ka iwi *kubita*. Me he ami maoli la keia puupuu, aole loa e kaa e like me ka poohiwi: pelu mai no iluna a hoopololeiia hoi ilalo, oia ka pau loa o kona wahi e oni ai.

O na hookuina iwi e hiki pono ke kaa, he poo ko lakou a me ka lua e kaa ai, ua kapaia ia mau hookuina, he *hoohuina* lewa, aka, i hiki ole ke kaa—he pelu aku a he pelu mai, oia wale no kona—ua kapaia he *hookuina ami*. He hookuina lewa ko ka iwi uluna ma ke poohiwi, a he hookuina ami, ma ke kuekue lima.

He wahi awawa ko luna o keia iwi no ke kaula o kekahi io, *uala* ka inoa, oia kekahi mea e pelu mai ai ka lima, a he puu ma kela aoao keia aoao o ua awawa la, kahi e paa ai na io e kaa ai ka lima. He lapa loihi kekahi mawaena, no na io no. Ma ka palahalaha malalo, he *puu mawaho*, a he *puu maloko*. E nana pono i

ka hookuiana me ka iwi *kubita* i kahi lua e komo ai ke kuekue, a he lua uuku iho ma ke alo no ka pepeiao mua o ka iwi kubita. E nana hoi i kahi e huipu ai me ka iwi *kano*. Alua iwi *loihi* i koe no ka lima. Ua hoomoe like ia laua, ua pili ma na poo, a ua like ko laua nui.

IWI KUBITA.

O kubita ka inoa o keia iwi, no ka mea, oia ke ana i ka wa i ana ai ka poe kahiko i ke kubita. Mai ke kuekue a i ka puu e pili ai keia iwi me ka pulima, hookahi ia kubita. Ua hooloihi kekahi poe i ke kubita a i ka welau o ka manamana loihi o ka lima. O ka welau o keia iwi e pili ana me ka iwi uluna, ua like me ka iwi palaoa paha kona helehelena, o ka elelo oia ke *kuekue*, a o ka umauma, oia kahi e paa ai ka iwi o poholo mamua, a na kapaia ka *pepeiao mua* o ka iwi kubita. O ke poo uuku o keia iwi ua pili i ka iwi kano, a pili uuku paha me na iwi pulima.

IWI KANO.

Ua pili ke poo uuku o ka iwi kano me ka aoao o ka iwi kubita, ma ke kuekue lima, e like me ke pili ana o ke kubita ma ke kano, ma ka pulima. I ka olapa ana o ka lima, kaa aku kekahi poo, a kaa mai kekahi poo, a kaa kea ia na iwi, aia ka lima ma ka iwi kano a huli pu me ia i ka olapa ana. O ka hoohiki ana ma na walu, aole ia he pono, no ka mea, he 12 iwi malaila.

NO KA PULIMA.

Ewalu mau iwi ewaewa iloko o ka pulima, ua hahau pu ia me ka pilali, e like ka uahau ana paha me na pohaku ewaewa i uhauia i ka puna a paa. Elua papa o lakou, 4 ma kekahi papa, 4 ma kekahi, aole nae i like na papa, he keekee. Aia ka papa mua e pili ana maluna, eia ko lakou mau inoa;

Iwi Waapa,
Iwi Mahina,
Iwi Makia,
Iwi Poepoe.

O ka iwi waapa, a me ka iwi mahina ka i hookuiia me ka iwi kano, malaila hoi e ami nui ai ka lima. Aia ka iwi poepoe ma ka aoao poho lima a me ka aoao kubita. E haha aku oe a ike, he iwi pili wale no ia, a he akaka ma ke kihi o ka lima.

Eia ka lua o na papa e pili ana i na iwi o ka *peahi lima.*

Iwi Aha like,
Iwi Ewaewa,
Iwi Nui,
Iwi Lou.

He poo nui ko ka iwi nui a ua hookuiia me ka iwi waapa a me ka iwi mahina o ka papa mua. O ka lou o ka iwi lou, no na io ia mea, malaila e paa ai.

Ina e makemake kekahi e ike pono i keia mau iwi e pono ke ao ma na iwi maoli i hookuiia, a me na iwi kaawale.

IWI PEAHI LIMA.

Elima keia poe iwi. He ami ka hookui ana me ka pulima, a he lewa ka hookui ana me na iwi manamana-lima. O keia mau iwi, a me na iwi pulima, ua wahiia e na olona paa loa, oia ka mea e hemo ole ai ke ikaika ka lawelawe ana.

IWI MANAMANA LIMA.

Pakolu keia mau iwi i na manamanalima maoli, aka, elua wale no ko ka manamana nui. He pokole ka manamana nui, a ikaika no hoi i hiki ia ia ke ku e i na manamana eha, i ka manawa e hana pu ai lakou

NA IWI O KA LALA OLALO.

2 Iwi Hilo,
2 Iwi Kuapoi,
2 Iwi Ku,
2 Iwi Pili,
14 Iwi Puupuuwawae,
10 Iwi Peahiwawae,
28 Iwi Manamanawawae.

60

IWI HILO.

Ua oi aku ka loa a me ka nui o keia iwi i ko na iwi a pau o ke kino. He poo nui kona, o *huamoa* kona inoa, a a he ai hoi ua kapakahi me he aluli la. Komo keia poo iloko o ka lua nui o ka iwi papakole, malaila e kaa ai: a no ka hemo paha ua hikiia i ke kaula. He puu nui ko keia iwi ma ke kumu o ka ai, nolaila ua kapaia he *poohiwi*, a malalo iki ae he puu uuku iki iho, ua kapaia *poohiwi iki*, a o kona hoa *poohiwinui*. He lapa kekahi ma ka aoao maloko, mai luna a hala i lalo, a no ke kalakala ua kapaia, *lapa kalakala*. He nui ka welau malalo o keia iwi, a he palahalaha no ka hookui ana o ka iwi ku. He ami keia hookui ana.

IWI KUAPOI.

He iwi poepoe uuku keia, ua paa i na io o ka uha ma ke kae maluna, a ma ke kae malalo, he olona ka mea e paa ai i ka iwi ku. A huki na io, pahee ka iwi kuapoi maluna o ka iwi hilo, a hoala aku la ka wawae. Ua aneane like ka iwi kuapoi me ke pokakaa o ka moku.

IWI KU.

O ke kolu keia o na iwi i huiia ma ke kuli, ua hookuiia kona poo nui me ka iwi hilo. He wahi puu uuku kona, kahi e pili ai ke olona o ka iwi kuapoi; he wahi lua iki ma ka aoao kahi e komo ai ka iwi pili: elua lapa; a ma ka welau kapuwai ua hookuiia me na iwi puupuu wawae. Aia kona puu ma ka aoao maloko o ke kapuwai, oia ka mea e paa ai ka wawae i poholo ole ai maloko.

IWI PILI.

He iwi loihi a he uuku hoi, e pili ana ma ka aoao mawaho o ka wawae, ua pili i ka iwi ku ma ka aoao mawaho, malalo iki o ke kuli, a ma ke kapuwai hoi kekahi; o kona welau ka puu mawaho o ke kapuwai, i mea e poholo ole ai mawaho. Ua paapu keia iwi i na io huki no ke kapuwai oia paha ka nui o kona kule ana malaila.

IWI PUUPUUWAWAE.

Ehiku o keia mau iwi ma ke kapuwai hookahi.

Iwi Ami,
Iwi Kuekue,
Iwi Aha like,
Iwi Ipukai,
Iwi Makia mua,
Iwi Makia lua,
Iwi Makia kolu.

Ina e nana aku kekahi i keia mau iwi, alaila maopopo paha ko lakou wahi e waiho ai. O ka iwi *ami*, aia ma ka auwaha o na iwi wawae, o ka iwi *kuekue*, aia loa mahope o ka iwi *ahalike* ua pili pu me ke kuekue, a me ke kolu o na iwi makia, o ka iwi *ipukai*, aia kona poupou ma ka iwi ami, a o kona aoao pololei e pili ai me na iwi makia. E waiho pu ana na iwi *makia*, o ko lakou mea nui oia ka *mua* e pili ana me ka iwi manamana nui kekahi aoao, a o kekahi me ka iwi *ipukai*, o ko lakou mea iki aia mawaena, oia ka *lua*, a o ke kolu aia mawaho mai, a pili hoi me ka iwi *ipukai* a me na iwi *peahi*. Ua uhauia a paa keia mau iwi a ua wahiia i ke olona a paa loa.

IWI PEAHI WAWAE.

Elima iwi peahi no ke kapuwai, ua pili kekahi me kekahi, aole kaawale ka manamana nui e like me ko ka lima, a o ka manamana iki ua puu ma kahi e pili ai me ka iwi ahalike, no na io huki keia puu.

IWI MANAMANA WAWAE.

He umikumamaha iwi, e like me ko ka lima, he pokole nae na pona.

Aia kekahi mau iwi uuku ma ke kaula huki ilalo o ka manamana wawae nui, eha ma ka wawae o kekahi kanaka ewalu ma kekahi, aia i ka loaa ana, a ma kekahi aole e loaaia, nolaila aole i heluia keia mau iwi. *Iwi anoano* ka inoa o keia mau iwi, a ua like paha ka lakou oihana me ka ka iwi kuapoi.

HE PAPA INOA O NA IWI.

1 Iwi Lae,		
2 Iwi Hua,		
1 Iwi Hope,	Na iwi o ke poo ponoi he	8.
2 Iwi Maha,		
1 Iwi Kanana,		
1 Iwi Opeapea,		
2 Iwi A Luna,		
2 Iwi Papalina,		
2 Iwi Ihu,		
2 Iwi Waimaka,	Na iwi o ka maka he	14.
2 Iwi Kileo,		
2 Iwi Owili,		
1 Iwi Paku,		
1 Iwi A Lalo,		
8 Niho Ai Waiu,		
4 Ole,		
8 Kui,	Na niho he	32.
8 Kui Nui,		
4 Niho Oo,		
1 Iwi Elelo,	O ka iwi elelo he	1.
2 Hamare,		
2 Hua,	Na iwi o ka pepeiao he	8.
2 Poepoe,		
2 Keehi,		
7 Iwi Ai,		
12 Iwi Kua,	Na iwi o ke kuamoo he	24.
4 Iwi Puhaka,		
1 Iwi Umauma,	O ka iwi Umauma	1.
24 Iwi Aoao,	O na iwi aoao he	24
2 Iwi Papakole,		
1 Iwi Kikala,	Iwi Ka ka inoa nui o keia mau iwi he	4.
1 Iwi Okole,		
2 Iwi Hoehoe,		
2 Iwi Lei,		
2 Iwi Uluna,		
2 Iwi Kubita,	Na iwi o ka lala o luna he	64
2 Iwi Kano,		
16 Iwi Pulima,		
10 Iwi Peahi lima,		
28 Iwi Manamanalima,		

2 Iwi Hilo,		
2 Iwi Kuapoi,		
2 Iwi Ku,		
2 Iwi Pili,	Na iwi o ka lala o lalo he	60.
14 Iwi Puupuuwawae,		
10 Iwi Peahi wawae,	Pau loa,	240
28 Iwi Manamanawawae,		

NO NA OLONA.

Oia ka inoa o na wahi, a me na kaula e paa ai na iwi kekahi me kekahi, a me na puupuu, a me na ami. He mau mea pahee lakou, he keokeo, he hinuhinu, a he paa loa no hoi, aole e moku wawe i ka huki ana. Ua nui loa na olona aole paha i heluia. He ano okoa ko kekahi, a he ano okoa ko kekahi, hookahi hoi oihana nui o ka hana paa i na iwi i hemo ole ae. He loihi kekahi olona, me he kaula la, he palahalaha kekahi, a he aa laulau ke ano o kekahi.

O kekahi olona ua pili kekahi piko ma ke poo o kekahi iwi, a o kekahi piko ma kona lua e kaa ai.

Ua pili kekahi mawaho o ka puupuu; mamua kekahi, a mahope kekahi, aia no ma kahi e pono ai ke hoopaa.

Ua kau kea kekahi, aia maloko o ke kuli, no ka mea, he pili wale no ia mau iwi, aole lua poupou e komo ai kekahi iwi maloko o kekahi. E nana i na olona kau kea ma ka iwi moa, e oki aku i ke kuapoi a kaawale alaila ikea mai he hinuhinu a he paa.

Aia kekahi olona mawaena o na iwi pili o ka lima, a me ka wawae, he olona lahilahi keia me he pepa la. Ua paa kekahi lihi ma ka lapa loihi o kekahi iwi, a o kekahi lihi hoi ma ka lapa o kona hoa.

He olona aa kekahi. Ua hoopuniia na hookuina iwi a pau i keia mau olona, e like me ka eke. He wai paha maloko o ua aa la, a me ka haku konahua. Oia ka mea e hinu ai, i pahee ke ami ana a me ka luli ana o na puupuu.

Nolaila paha ka hana ana o ke kanaka i ka pahi pelu, ke makemake oia e olu ke pelu ana, ninini iho la oia i ka

aila maloko, pela keia. A ina paha e maloo, alaila maloeloe.

Aia kekahi mau olona maloko o ke kino e paa ana i na naau, a me ka lolo, aole e hiki pono ke hoakaka ia mau mea a pau, eia ka mea akaka, o ke akamai o ko kakou mea nana i hana, no ka mea, paa na iwi, oia ka laau hale e noho ai ko kakou uhane, alaila hoa i ke kaula a paa.

Aole e eha na olona ke kaha i ka pahi, aka i okupe ka hookuina iwi, alaila e eha na olona, no ka huki ana o lakou; aole nae e eha nui i kinohou, a liuliu paha alaila mahuahua ka eha.

NO NA IO.

He nui loa na io maloko o ko kakou kino: ua helnia he elima haneri me ka iwakalua kumamahiku. Ua like hoi lakou ma na kino a pau o kela kanaka keia kanaka, he kakaikahi ka like ole. Ina e lawe oe i ka mamala io ulaula o ka bipi paha, o ka puaa paha, o ka moa paha, i hoolapalapaia i ka wai a moa lea, alaila wehe ae, e ike aku oe, he maawe ko ka io a ua hoomoe like ia na maawe me he olona maoli la. E hiki pono ia oe ke wehe hou ae i na maawe a makalii loa a ikea mai he *heu* wale no. Nolaila ua kapaia ka maawe (ma kekahi olelo ana) he *pupu heu.* He lehulehu loa na heu ma ka maawe hookahi, he nui wale hoi na maawe ma ka io hookahi. Ua wahiia na io i ke aa lahilahi i pipili ole kekahi io me kekahi io, i hihia ole hoi ka hana; a pela no na maawe, he wahi okoa ko lakou, pakahi ka wahi o lakou a pau.

Ua houluuluia na maawe ma na piko, a kui pu me kekahi mea olona hinuhinu, ua kapaia kona inoa he *kaula.* He wahi hoi ko ke kaula e like me na io, he olona nae. Ua paa loa na kaula, aole e moku wawe ke huki ikaika ia. Ina e weheia kekahi kaula, e ikea na heu e like me ko na io, he oolea nae a he paa; ua moe like na heu, aole e hiloia aole e hiliia, aka he paa no.

O ka io a me kona kaula ka mea e huki ai, o ka iwi hoi ka *une* e mahiki ai ke lawelawe na lala. Eia hoi ke ano o ka hana ana; ua hookumuia kekahi welau o ka io ma kekahi iwi, moe aku la kona kino a loihi aku hiki paha ma ka puupuu, lilo iho la ka io i kaula, a pili a paa ma kekahi iwi. I ka huki ana ume iho la na maawe io a puku mai la; lele koke ka iwi no ka huki ana o ke kaula. Ina ua haloke ka iwi a hai paha, huki na io, a oia ka mea e holo ai kekahi hakina iwi ma ka aoao o kekahi, a nolaila pokole ka lala a keekee loa: a ina e manao kekahi e hoopololei, e pono ia ia ke huki a like ka loihi me ka wa mamua, alaila hooponopono i na hakina iwi a ku pono kekahi me kekahi. A pau ia, alaila wahi a paa i mea e paholo ole ai ka iwi, a na ke koko no e lawe mai i ka puna a waiho malaila i mea e kapili ai a paa.

E haha paha oe ma ka io i kapaia ka *uala*, a pelu mai ka lima iluna. Ua hookumuia kela io ma ka hoehoe, a pili kona kaula ma kahi puupuu ma ke poo o ka iwi kano. Ina e hapai oe i kou lima puku mai la ka io, huki hoi ke kaula a lele mai la ka lima. He io ku e ko kela aoao, i mea e hoopololei ai, hana ku e kekahi io i kekahi, pela wale no ka nui o na io, i mea e hoi hou ai kahi i hukiia, e like mamua: he kike ka lakou hana ana. Ina e hana pu aole e pelu iki na lala, he maloeloe pu wale iho no, e like me na io o ka ai e ku pono ai ke poo. He kiwi kekahi huki ana, he hio kekahi, a he auwi kekahi, oia ka mea e hiki ai ke kanaka ke lawelawe mamuli o kona makemake, aka he pololei wale no ka huki ana ma ka moe ana o na heu.

He nui loa na helehelena o na io, he loihi, he pokole, he palahalaha, he ahalike, he huinakolu, he poai, he pea, ia ano aku, ia ano aku; he nui kekahi, he liilii kekahi, e like ai me ka hana a ke Akua i haawi mai ai na lakou, he hana nui paha, he hana uuku paha. Aia no i ka manao o ke kanaka ka huki ana o ka nui o na io. He mau kauwa hoolohe lakou nona; aole lakou e hoole i ka hana no ka maloeloe, he eha nae ke maloeloe, aka, i manao ole ke kanaka ma ka eha, aole e manao lakou ma ia mea, e hana

aku no. Ua kapaia keia poe io, *io kokua* no ka hoolohe ana o lakou.

He ano e ko kekahi mau io, aole e ike pono ke kanaka i ka lakou hana ana, aole hoi e hiki ia ia ke hooikaika, aole e hiki ke waiho a noho malie. Hiamoe ke kanaka hana mau lakou, no ka mea, he kuokoa ko lakou noho ana; nolaila ua kapaia lakou *io kuokoa*. Aia kekahi ma ka opu. O ka ai ka lakou mea e hana'i. O ka *puuwai* kekahi. E mau kona upa ana i ka po a me ke ao i mea e holo ai ke koko ma na wahi a pau, a i hoi mai ke koko a komo iloko o ka puuwai a ua piha, alaila upa hou, a kahe hou aku ua koko. O ke komo ana o ke koko oia ka mea e hana'i oia, aole loa e hiki i ke kanaka ke olelo aku. O na io kokua i ka hanu ana kekahi, ua hana lakou i ka po a me ke ao, aka e hiki ke kanaka ke hooikaika ia lakou a wikiwiki ka hanu, e hiki hoi ke umi a paa ka hanu a hala paha ka *minute hookahi*. Pela e hoolohe iki ai ua mau io hanu la i ka manao o ke kanaka, aka i manao ole malaila, e hana pono no lakou aole e molowa.

Ua akamai na io *kuokoa* i ka lakou hana, mai ka hanau ana mai, aka, aole e ike pono na io kokua i ka wa kino hou, ua aoia lakou, o ka manao ke kumu e ao ai. A i hanauia ke keiki mawaho, kikoo ae oia i kona lima, a ku i ka ihu paha, a wauwau paha na maiuu i ka maka; a ike oia he eha, oki iho la ia hana ana a kikoo na lima ma kahi e. A nui iki ae ike ka maka i kona mea e makemake ai, o ka lei paha, heaha la? hoao iho la ka lima i ka lalau aku, a hoao pinepine hiki ia mea ia ia. Pela ka huli ana, a me ke kolo, a me ka hele, a me na hana a pau, aia i aoia alaila ike.

Aole e pau koke ka oni ana o na io ke lele ka hanu a make loa. Ina i kahaia ka io, eeke mai la kekahi mau maawe io. He mea nui ia i ka puhi ke panau mai maloko o ke ahi i ka lauwalu ana, no ke koena ola maloko o na io huki.

He papalua ka nui o na io; ma ka aoao akau kekahi, a ma ka aoao hema kekahi. Ina i hoailonaia kekahi penei, *

hookahi ia io, aole ona kokoolua, a i ole keia hoailona e pono ka mea e heluhelu ana ke manao, aia kekahi ma kela aoao o ke kino. Aole e pau na io i ke kakauia ma keia palapala, ua nui no nae.

Eia kekahi mea. I ka heluhelu ana o ka papa hoike malalo iho nei, he pono ke heluhelu mai ka hema a i ka akau; o *ka inoa* mua, alaila *kahi e hoohumuia'i*, a mahope mai, e heluhelu i *kahi e pili ai*, a o *kana hana* ka mea e pau ai ia io.

HE PAPA HOIKE NO NA IO.

NA IO O KE POO.

Ka inoa.	*Kahi e hookumuia'i.*
Ohopelae.*	Ma ka lapa oluna o ka iwi hope. (Pii kona kaula palahalaha iluna o ke poo.)
Pukupukukuemaka.	Maluna ae o ke kumu iho.
Poailihilihi.	A puni ke kae o ka makalua.
Kaakaamaka.	Kumu maka, mawaena konu o ka makalua.
Pololei maluna. Pololei malalo. Pololei maloko. Pololei mawaho.	Kae o kahi puka no ke aalolo nana mawaena o ka makalua.
Auwioluna.	Kokoke i ka io kaakaamaka. Puka kona kaula ma ka belaki ma ka ono o ka maka, alaila pili ma
Auwi olalo.	Aoao maloko o ka makalua.
Mimino.	Ma ka aoao o ke kumu o ka ihu.
Hoopinana lehelehe luna.	Iwi a luna malalo o ka makalua.
Hooewanuku mua.	Kae o ka makalua.
Hooewanuku waena.	Apo o ka iwi maha.

Auhea oukou e na haumana. E pohihihi auanei keia papa ia oukou, aka, e maopopo no kekahi ke nana pono oukou ma na kii ma ka pau ana o keia palapala. Ina paha i kahaia a kaawale na io ma kekahi kino a nana maka aku oukou oia ka mea e akaka lea ai.

Aia paha e holo kekahi o oukou ma Amerika, malaila e ike ia mea, a malaila paha e ao i kela mea a i keia mea, e akamai ai ia a e lilo paha i kahuna lapaau.

HE PAPA HOIKE NO NA IO.

Na io o ke poo.

Kahi e pili ai.	*Kana hana.*
Ka ili o ke kuemaka a me ke kumu ihu.	E huki ai ka ili o ke poo iluna a i hope. E hooanuunuu ai ke poo.
Ka lihi o ka ohopelae maluna o ke kuemaka.	Hoopuku i na kuemaka.
Ke kihi o ka maka e pili ana i ka ihu, (o ka lua uhane.)	E amo ai a e hoopili ai i na maka.
Pilali o ka lihilihi o luna.	E kaakaa ai ka maka.
Wahi oolea o ka maka. (ku e kekahi i kekahi.)	E huki iluna ka maka. E huki ilalo ka maka. E huki maloko ka maka. E huki mawaho ka maka.
Ka aoao hope o ka maka.	E leha ai i ka maka ilalo a iwaho.
I ka aoao o ka maka e ku e ana i ka auwi o luna.	E kaa ai ka maka malalo a maloko.
Ka lehelehe luna, a me ka loha ihu.	O ka hoaaka.
Mawaena o ka lehelehe luna.	O ka hoopinana lehelehe luna.
Kihi o ka waha.	Huki iluna ke kihi o ka waha.
Kihi o ka waha.	Huki iluna ke kihi o ka waha.

Ka inoa.	*Kahi e hookumuia'i.*
Hooewanuku hope.	Apo o ka iwi maha.
Puhi.	Ma ka palena mai o na kui nui maluna a malalo.
Haikaikanuku.	Kae o ka iwi a lalo, lihi auwae.
Pelu lehelehe lalo.	Maluna o ka auwae.
Poaiwaha*	I ka hihi ana o na maawe io ma ke kihi o ka waha holo aku kekahi maawe a
Opa ihu.	Ma kekahi loha ihu, a me kekahi loha.

Ewalu io mawaho o ka pepeiao, e huki ai a e luli ai ka pepeiao, aole nae e hiki i ka nui o kanaka ke hana ia mea, o ka lio a me ka hoki, a me kekahi mau holoholona ka i akamai loa.

NA IO O KE A LALO.

Maha.	Lihi lalo o ka iwi hua, a me ka lihi luna o ka iwi maha. Komo ae malalo o ke apo.
Nau.	Iwi a luna kokoke i ka iwi papalina, a ma ke apo.
Opeapea oloko.	Wawae oloko o ka iwi opeapea.
Opeapea owaho.	Wawae owaho o ka iwi opeapea.
Oakaloihi.	Kumu pepeiao.

NA IO MA KA AI.

Eeke.	Ka alu ma ka io kau a me ka hoehoe.
Alawa.	Poo o ka iwi umauma a me ka hapalua mua o ka iwi lei.

Kahi e pili ai.	*Kana hana.*
Kihi o ka waha.	Huki iwaho a iluna ke kihi o ka waha.
Kihi o ka waha. Ua komo ka auwai o na anoano nui ma ka lewa maloko o keia io.	E mumu ai ka waha.
Kihi o ka waha.	Huki ilalo ke kihi o ka waha.
Mawaena o ka lehelehe lalo.	E pelu i ka lehelehe ilalo.
Poai ka nuku a pili me na maawe o kela kihi.	E poi ai ka nuku a e hooi iwaho.
Pili pu laua maluna o ka ihu.	E opa i ka ihu.

Ekolu io liilii maloko o ka pepeiao e huki ai, aia kekahi ua pili ma ke au o ka hamare, e kui iho ai, a o kekahi ma kona wawae e hooala hou mai, mai ke kui ana, a o ke kolu aia ma ke keehi e ume ai oia. He mau io *kuokoa* lakou.

NA IO O KE A LALO.

Mana mua o ka iwi a lalo.	Huki iluna ke a lalo. *He io ikaika loa i ka nau ana.*
Kumu o ka mana mua, a me ka lewa o ke a lalo.	Huki iluna ka iwi a lalo, a me ka hoolewa.
Iwi a lalo, aoao maloko o ka lewa.	E hoolewa ai i ka iwi a lalo.
Aoao maloko o ka lewa o ke a lalo.	E hoolewa i ke a lalo.
Ka auwae.	E huki ai ilalo ke a lalo, a e oaka ai ka waha.

NA IO MA KA AI.

Ka alu o ke a lalo a me ka papalina.	E huki ai ilalo ka ili o ka papalina.
Puu ma ke kumu pepeiao, a mahope mai.	E alawa ai ke poo.

He iwakaluakumamalima paha io i koe ma ka ai. He nui ka lakou hana ana, aka, no ka liilii o lakou, a no ka maopopo ole ma ka clelo maoli, aole i kakauia lakou ma keia palapala. No ka moni ana kekahi o lakou, no ka leo

NA IO MAWAHO O KA OPU.

Ka inoa.	*Kahi e hookumuia'i.*
Hio mawaho.	Lihi lalo o na iwi aoao ewalu e kokoke ana i na pilali.
Hio maloko.	Na *oi waena* o na iwi puhaka lalo ekolu, ma ka iwi kikala, a me ka lihi iwi papakole.
Iliwai.	Na pilali o na iwi aoao lalo ehiku, ma na oi aoao o na iwi puhaka lalo ehiku, a me ka lihi papakole.
Kupono.	Pilali umauma.
Kuoi.	Puukole.

NA IO MALOKO O KA OPU.

Pani oloko	Puka poai loihi o ka iwi papakole, ua paniia ka puka ia ia.
Ahalike puhaka.	Lihi iwi papakole aoao hope.
Uhao uuku.	Iwi kua lalo, oi aoao.
Uhao nui.	Na iwi puhaka a me ka iwi kua o lalo.
Papakole maloko.	Aoao maloko o ka iwi papakole.

NA IO MA KE KEA PAA.

Kau nui.	Iwi lei, iwi umauma, a me na iwi aoao luna ehiku.
Iwilei.	Pilali o ka iwi aoao luna.
Kau uukuu.	Ke kolu, ka ha, a me ka lima o na iwi aoao.

kekahi, no ke alelo kekahi. He io huki ke alelo, ua hookumuia i ka hihi ana o na io he nui loa, nolaila ka mama o ke alelo i ka olelo ana.

NA IO MAWAHO O KA OPU.

Kahi e pili ai.	*Kana hana.*
Kaha keokeo waena o ka opu, mai luna a lalo, a me ka *lihi* o ka iwi papakole.	E hoonou ai i ka opu, a ina hookahi wale no io e huki ai e huli ai i ke kino.
Na pilali o na iwi aoao lewalewa, ma ke kaha waena, ma ka puukole a me ka iwi umauma.	E hoonou ai i ka opu, a e huli i ke kino.
Kaha keokeo waena, mai luna a lalo, a me ka pilali umauma.	E hoonou ai i ka opu.
Iwi puukole.	E hoonou ai i ka opu, a e hookulou ai i ke kino.
Kaha keokeo waena malalo o ka piko.	E kokua i ka *io kupono.*

NA IO MALOKO O KA OPU.

Kumu o ka *poohiwi nui,* o ka iwi hilo.	E kaa ai ka wawae mawaho.
Iwi puhaka, a me ka iwi aoao lewa o lalo.	E paa ai i ke kuamoo, a e huli paha i ka aoao.
Iwi puukole, maluna ae o ka luahuamoa.	E kulou ai.
Iwi hilo malalo iki ae o ka poohiwi iki.	E kaikai i ka uha.
Iwi hilo ma kahi o ka uhao nui.	E kaikai i ka uha.

NA IO MA KE KEA PAA.

Awawa o ka iwi uluna.	E huki mai ka lima mamua.
Aoao lalo o ka iwi lei.	E huki ai ka iwi lei ilalo.
Iwi hoehoe oi nuku.	E lewa ai ka hoehoe.

Ka inoa.	*Kahi e hookumuia'i.*
Nihomole mua.	Na iwi aoao luna ewalu.
Kulana aoao mawaho.	Lihi lalo o kekahi iwi aoao, moe kea ma ke alo.
Kulana aoao maloko.	Lihi lalo o kekahi iwi aoao, moe kea ma ke kua.
Umauma.	Mawaena o ka iwi umauma, aoao maloko.

Eha io pololei ma ka ai e pili ana i ke kuamoo i mea e huki ai ke poo imua, a i ka aoao.

NA IO O KE KUA.

Hokua.	Iwi ohope, a me na oi waena o na iwi ai a me na iwi kua.
Palahalaha kua.	Lihi o ka iwi papakole, na oi o ka iwi kikala, a me na iwi puhaka a me na iwi kua aono paha, pili hoi i ka hoehoe.
Nihomole lalo.	Na oi waena o na iwi kua lalo elua, a me na iwi puhaka luna ekolu.
Huinaha hio kua.	Na oi waena o na iwi ai lalo ekolu, a me na iwi kua luna eha.
Apana.	Na oi waena o na iwi ai lalo eha, a me na iwi kua eha oluna.
Uhau mua.	Iwi ka, iwi papakole, me na oi waena a me na oi aoao o na iwi puhaka.
Uhau lua.	E like me ka mua, he kaula palahalaha.

Aole i pau loa na io o ke kua i ke kakauia.

O NA IWI O KA LALA OLUNA.

Hoehoeluna.	Aoao oluna o ka iwi hoehoe a me kona lapa.

Kahi e pili ai.	*Kana hana.*
Iwi hoehoe aoao o lalo.	E huki ai ka hoehoe mamua.
Lihi luna o kekahi iwi aoao. / Lihi luna o kekahi iwi aoao.	E huki ai na iwi aoao iluna, i ka hana ana, hanu ikaika lakou ke naenae ke kanaka.
Na pilali o na iwi aoao elima, koe elua maluna.	E huki ai na pilali iwi aoao ilalo, i ka hanu ana.

NA IO O KE KUA.

Iwi lei, a me ka iwi hoehoe.	E lewa ai ka poohiwi, a e aia i ke poo.
Iwi uluna, awawa no ke kaula o ka io uala.	E kaa ai ka iwi uluna a e huki ai i hope.
Lihi lalo o na iwi aoao lalo eha, e kokoke i na pilali.	E huki ai i na iwi aoao iwaho, a i lalo, a i hope.
Iwi hoehoe, mai luna a lalo.	E huki ai ka hoehoe iluna a i hope. Ua moku mawaena konu i elua io.
Na iwi ai luna elua, a me ka aoao o ka iwi ohope.	E huki ai ke poo i hope, a ma ka aoao.
Lihi lalo o na iwi aoao, he kaula palahalaha.	E huki ai na iwi aoao ilalo, e hoeu ai i ke kino, a e hookupono i ka ai.
Na oi aoao o na iwi kua a pau, a me ka iwi ai lalo hookahi.	E hookupono ai i ke kino.

Ua waihoia kekahi i pohihihi ole ai ka haumana.

O NA IWI O KA LALA OLUNA.

Ke poo o ka iwi uluna.	E hapai ka lima iluna.

Ka inoa.	*Kahi e hookumu ia'i.*
Hoehoelalo.	Aoao o ka iwi hoehoe a me kona lapa.
Mole nuku.	Aoao lalo o ka iwi hoehoe.
Mole nui.	Kihi lalo a me ka aoao lalo o ka iwi hoehoe.
Kaha.	Iwilei, a me ka oi lapa o ka iwi hoehoe.
Kahalua.	Oi lapa o ka iwi hoehoe.
Upoho.	Na kae o ka iwi hoehoe.
Uala.	Elua kumu, aia kekahi ma ka oi nuku o ka iwi hoehoe, a o kekahi ma ka lua no ka iwi uluna.
Uluna.	Iwi uluna ma ka pili ana o ka io kaha.
Kumukolu.	Ai o ka iwi hoehoe, a me ka iwi uluna ma ka ai a mawaena.
Kuekue.	Puu mawaho o ka iwi uluna.

He kanalima paha mau io, mai ke kuekue lima a hala loa i ka pau ana o na manamana, he hana wikiwiki ka keka-

Olapa kano loihi.	Puu mawaho o ka iwi uluna.
Hoalaloihi.	Puu mawaho o ka iwi uluna.
Hoala pokole.	Puu mawaho o ka iwi uluna.
Mohala manamana lima.	Puu mawaho o ka iwi uluna.
Mohala lima iki.	Puu mawaho o ka iwi uluna.
Hooala peahi.	Puu mawaho o ka iwi uluna.
Pelu peahi owaho.	Puu maloko o ka iwi uluna, a me ke kuekue.

Kahi e pili ai.	*Kana hana.*
Ke poo o ka iwi uluna	E kaa ai ka iwi uluna iwaho.
Iwi uluna ma ka puupuu o ka ai.	E kaa ai i ka iwi uluna iwaho.
Aoao o ke awawa o ka iwi uluna.	E kaa ai ka iwi uluna.
Mawaena o ka iwi uluna.	E hapai ka lima iluna.
Mawaena o ka iwi uluna.	E kaa imua a iluna ka iwi uluna.
Iwi uluna, ma ka pua o ka ai.	E kaa ai ka iwi uluna maloko.
Kahi puu ma ke poo o ka iwi kano.	E pelu mai ai ka lima iluna.
Umauma o ka iwi kubita.	He kokua no ka io uala.
Ke kuekuelima ma ka iwi kubita.	E hoopololei i ka lima.
Ke kuekue lima.	E kokua i ka hoopololei i ka lima.

hi he akahana ka kekahi, he olapa mai, he olapa aku. Aole e pau lakou i ke kakauia.

Iwi kano ma ka welau kokoke i ka lima.	E olapa aku ai i ka lima a e huli iluna ka poho lima.
Iwi manamana o ka lima kuhi.	E hoala i ka peahi lima.
Iwi peahi o ka lima loihi.	E hoala iluna.
Na iwi manamanalima a pau.	E mohala ai i na manamana lima.
Puupuu lua o ka lima iki.	E mohala ai i ka lima iki.
Iwi manamanalima o ka lima iki.	E hoala i ka peahi iluna.
Iwi poepoe ma ke kihi o ka lima.	E pelu i ka peahi iloko.

Ka inoa.	*Kahi e hookumuia'i.*
Poholima.	Puu maloko o ka iwi uluna.
Pelu peahi oloko.	Puu maloko o ka iwi uluna.
Olapa omole.	Puu maloko o ka iwi uluna, a me ka umauma o ka iwi kubita.
Olapa iwi kano pokole.	Puu mawaho o ka iwi uluna, a me ka lapa o ka iwi kubita.
Hooala lima nui.	Mawaena o ka iwi kubita a me ka iwi kano.
Hoopololei mua o ka lima nui.	Mawaena o ka iwi kubita a me ka iwi kano.
Hoopololei lua o ka lima nui.	Iwi kubita ma ke kua.
Kuhi.	Mawaena o ka iwi kubita.
Pelu kumu manamanalima.	Puupuu o loko o ka iwi uluna, umauma o ka iwi kubita, a me ke poo o ka iwi kano.
Pelu welau manamanalima.	Malalo ae o ka umauma kubita. (Komo kona mau kaula ma ka puka o na kaula o ka pelu kumu.)
Pelu loihi o ka lima nui.	Iwi kano aoao luna ma ke alo.
Olapa ahalike.	Iwi kubita aoao manamana iki kokoke i ka pulima.

He nui na io i koe no ka lima, he kanaha paha lakou, he keu aku paha. He mau io pakole, ua hookumuia kekahi ma ka pulima, a o kekahi ma na iwi peahi, a ua pili ma na iwi manamana kekahi, a o kekahi ma na kaula loihi o na io o ka lima, i mea e kokua ai ia lakou ma ka lakou hana.

NA IO O KA LALA OLALO.

Hena.	Lihi o ka iwi papakole, ma ka puukole.

Kahi e pili ai.	*Kana hana.*
Olona kupee o ka puupuu lima, a manamana aku i olona poho lima.	E pelu ai ka lima.
Iwi manamana o ka lima kuhi.	E pelu ai i ka lima.
Ka lapa mawaena o ka iwi kano, aoao mawaho.	E olapa mai i ka lima ilalo ka poho.
Iwi kano aoao maluna a mawaho.	E olapa i ka lima mawaho a iluna ka poho.
Iwi peahi o ka lima nui, a me ka pulima.	E hoala i ka lima nui iluna.
Iwi manamana mua o ka lima nui.	E hoala i ka lima iluna a iwaho.
Iwi manamana kolu o ka lima nui.	E pelu ai ka lima nui iluna.
Iwi peahi o ka lima kuhi.	E hoopololei i ka lima kuhi.
Ma ka iwi lua o na manamana a pau.	E puupuu ai i ka lima.
Na iwi manamanalima a pau ma ka welau.	E puupuu ai i ka lima.
Iwi manamana welau o ka lima nui.	E pelu ai ka lima nui.
Iwi kano aoao manamana nui.	E olapa mai ka lima ilalo ka poho.

O na hana wikiwiki ka i ku pono loa i na io pokole, o ke kahakaha, o ke kakau lima, a me ke puhi ana o ka ohe, oia kekahi mau hana ku pono i ua mau mea io nei. He huki aoao ko kekahi e kiwi ai ka lima, he pelu ko kekahi. Aole nae i kakauia ko lakou inoa ma keia palapala.

NA IO O KA LALA OLALO.

Lapa kalakala o ka iwi hilo, kokoke i na poohiwi.	E hapai i ka uha maluna.

Ka inoa.	*Kahi e hookumuia'i.*
Kahela loihi.	Lihi o ka iwi papakole, ma ka puukole.
Kahela pokole.	Alo o ka iwi papakole, ma ka lala o ka puukole.
Kahela nui.	Lala o ka iwi puukole.
Pani owaho.	Mawaho o ka puka poailoihi.
Lemu nui.	Lihi o ka papakole, a me ka iwi kikala.
Lemu waena.	Lihi a me ka aoao mawaho o ka papakole.
Lemu uuku.	Aoao mawaho o ka papakole.
Kapakahi.	Aoao maloko o ka iwi kikala.
Mahoe.	Iwi lemu.
Ahalike uha.	Iwi lemu.
Olona.	Kihi oluna o ka iwi papakole.
Hoahaaha.	Kihi oluna o ka iwi papakole.
Ololi.	Iwi puukole.
Alaea.	Iwi papakole, kokoke o ka lua huamoa.
Alo uha.	Kumu o ka poohiwi nui, a me ka lapa kalakala o ka iwi hilo.
Kua uha.	Poohiwi uuku a me ka lapa kalakala.
Pololei uha.	Poohiwi uuku o ka iwi uha.

Malalo pono keia io i ka io alaea.

Kaula lemu.	Iwi lemu.
Olona lemu.	Iwi lemu.

Kahi e pili ai.	*Kana hana.*
Mawaena o ka lapa kalakala o ka iwi hilo.	E hapai i ka uha maluna.
Maluna o ka lapa kalakala.	E hapai i ka uha a e hoopili mai iloko.
Lapa kalakala mai luna a lalo.	E hoopili mai i ka uha iloko, a e kokua i ka hapai ana.
Iwi hilo ma ka poohiwi nui.	E kaa a e huki i ka uha mamua.
Kahi oluna o ka lapa kalakala.	E huki i ka uha malalo a e kaa mawaho.
Poohiwi nui o ka iwi hilo.	E kokua i ka lemu nui.
Kumu o ka poohiwi nui.	E kokua i ka lemu nui.
Kumu o ka poohiwi nui.	E kaa ai i ka uha mawaho.
Kumu o ua poohiwi la.	E kaa ai i ka uha mawaho.
He lapa mawaena o na poohiwi.	E huki ai i ka uha mawaho.
Ke olona e wahi ana i ka uha.	E huki i ke olona a maloeloe.
Aoao maloko o ka iwi ku, ma ke kuli.	E kaikai i ke kapuwai maluna o ke kuli.
Aoao maloko o ka iwi ku, ma ke kuli.	E pelu i kuli.
Iwi kuapoi lihi luna.	E hoopololei i ke kuli.
Iwi kuapoi lihi luna a mawaho.	E hoopololei i ka wawae.
Iwi kuapoi lihi luna a maloko.	E hoopololei i ka wawae.
Iwi kuapoi lihi luna.	E hoopololei i ka wawae.

Ekolu io ololo uha, elua maloko, hookahi mawaho.

Poo o ka iwi ku aoao maloko.	E pelu i ka wawae.
Poo o ka iwi ku aoao mahope.	E pelu i ka wawae.

Ka inoa.	*Kahi e hookumuia'i.*
Poolua.	Iwi uluna.
Pokole.	Puupuu mawaho o ka iwi hilo.
Kekahi o na io	malalo o ke kuli.
Oloolo wawae mawaho.	Na puupuu lalo o ka iwi hilo.
Oloolo wawae maloko.	Poo o ka iwi ku a me ka iwi pili.
Libini.	Puupuu mawaho o ka iwi hilo a me ke aa hookuina.
Pelu mua.	Poo maluna o ka iwi ku.
Pelu hope.	Iwi ku aoao mahope.
Kikoo loihi.	Poo o ka iwi ku, a me ka aoao mawaho o ka iwi pili.
Kikoo pokole.	Iwi pili aoao mawaho.

NO KA POAI ANA O KE KOKO.

Ua ninau pinepine ia na kanaka o Hawaii nei, i ko lakou manao i ka holo ana o ke koko, a me ka manao o ka poe kahikō, aole i loaa he manao ko kekahi i ka holo ana o ia mea. Kuhi lakou he moe malie ke koko maloko o ka io, a i mokuia alaila kahe; a i nui ke kahe ana, manao iho la lakou ua nui hoi ka eha. Aole lakou i ike he koko maloko o na aa, o ko lakou manao he makani ko loko o aalele, a no ka pana ana, kuhi lakou he hanu a he ea ko loko. Ua oleloia he wai wale no ko loko o ka puuwai, nolaila kona inoa; malia paha ua kapaia he *puukoko*, ina ua ike pono lakou he koko ko loko o ia puu. Aole pela ka manao o kanaka naaupo o Beritania i ka wa kahiko. Ike pono lakou he koko maloko o na aa, a kahe no ke moku i ka pahi. Aka, aole i maopopo ka poai ana, manao lakou e pii ke koko i ka po mai lalo, a pau loa ke koko iluna i ke poo paha, a i ka hele ana i ke ao emi iho la ke

Kahi e pili ai.	*Kana hana.*
Poo o ka iwi ku aoao *mawaho.*	E pelu i ka wawae.
Poo o ka iwi ku aoao maloko.	E kokua i ke pelu ana.

Kekahi o na io malalo o ke kuli.

Ua hui pu laua i ke kaula hookahi a pili i ke kuekue.	E huki ai ke kuekue iluna, a me na manamana wawae ilalo.
Iwi kuekue kokoke i ka mea maluna.	E kokua iki i na oloolo, a e huki i ke aa malalo.
Maluna pono o ka puupuuwawae.	E hoala ai i ke kapuwai.
Iwi makia waena a me ka iwi waapa.	E huki ai i ke kapuwai iloko.
Iwi peahi o ka manamana nui.	E pelu i ka manamana nui ilalo.
Iwi peahi o ka manamana iki.	E huki i ka aoao mawaho o ke kapuwai iluna.

koko ilalo ma na wawae, nolaila ake ke kanaka e moe, no ka pau ana o ke koko o kona poo, a moe iho la huli hou ke koko a pii i ke poo, i kona wahi mamua. Oia ka mea e maha ai ke kanaka ma ka hiemoe ana, i ko lakou manao.

I ka wa kahiko, kaha kekahi poe i ke kupapau a nana aku i ka puuwai, mawaena o na aoao elua o ke ake mama, manao koke iho la lakou he mea wela loa ka puuwai, a nolaila i hoonohoia ia mawaena o na upa makani huihui, i mea e maalili ai. Manao hoi lakou o ka pana ana, oia ka lele ana o ka wai ma ka puuwai wela, oia ka mea e pana ai na aalele, o ka lele ana o ke koko, a me ka makani, a me ka ea, a me ka wela maloko. Ua hala nae ia manawa lapuwale, no ka naauao o kekahi kanaka o Beritania.

I ka makahiki o ka Haku 1620, pai iho la o Hareve i kekahi palapala e hoike ai i kona manao, no ka holo ana o ke koko a puni, maloko o ke kino. Hoike mai la oia peneia.

O ka puuwai ke kumu o ke koko, a i ka upa ana o ke-kahi aoao, holo ke koko maloko o ke ake mama, a manamana malaila, a pilipu me na manamana makalii o ke kani ai e upa ana i ka makani; malaila i ano hou ia ke koko, a lilo ka mea eleele i ulaula, a hoi hou mai ma na aa liilii i huiia i eha aa, ua kapaia *aakoko ake mama.* Komo iho la keia koko hou a maikai ma ka *pepeiao hema* o ka puuwai, upa koke iho la ia, a komo ke koko iloko o ka *opu hema*; upa ka opu hema, a holo ke koko iloko o ke *aa lapuu*, a malaila aku ma na aalele e manamana aku ai ma ke kino a puni. Makalii loa na manamana, aole i ike maka ia, alaila huli hou ke koko ma na *aakoko* a kahe malie mai a hiki i ka pepeiao akau o ka puuwai, maluna mai kekahi, a mai lalo mai kekahi. He koko eleele keia, a komo iloko o ka pepeiao, a kahe ke koko maloko o ka opu akau, upa iho la ia a holo hou ke koko ma ke ake mama. Pela ka hoike ana mai o Hareve, aole nae i apoia e na kanaka naauao ia manawa, hoole kekahi poe me ka manao lokoino ia ia, aka, mai ia manawa mai, elua haneri makahiki a keu, ua kaulana ia mea, a heluia o Hareve me ka poe akamai.

NO KA PUUWAI.

Ina e makemake ka haumana e ao pono i ka puuwai, e pono ia ia ke kii aku i ko ke kao paha, a i ole, i ko ka puaa paha a nana pono, no ka mea, ua like ia me ko ke kanaka.

E malama pono i ke oki ana o pokole na aa, a i nana pono ia a maopopo na mea mawaho alaila kaha. E nana oe i kahi e opu ana ma kekahi aoao, a kaha mai ka pepeiao a hala ilalo, alaila e kaha i ka lua o na opu e like me ia, a e kaka pono i ka wai a ua makaukau.

E nana i keia mau mea ma ka puuwai.

Aakoko e iho ana,
Aakoko e pii ana,
Pepeiao akau,
Opu akau,
Aalele ake mama,

Pepeiao hema,
Opu hema,
Aalele lapuu,
Aalele pokole,*
Aalele iwilei hema,
Aalele oa hema,
Aalele puuwai,
Aakoko puuwai.

E nana oe i na aoao o na opu au i kaha iho nei, a o na aoao manoanoa oia kahi o ka opu hema, a o na aoao lahilahi iki oia ko ka opu akau.

E o aku ka lima ma ka opu akau a komo i ka pepeiao akau, a malaila aku iloko o ke aakoko nui, ma ka hui ana o ke aakoko e iho ana, a me ke aakoko e pii ana, a e loaa ia oe he akea, ua lahilahi kona mau aoao, a pili uuku paha ka waha no ka oluolu ana. Mai haohao oe ke loaa ole keia aa; malama paha ua moku i ka pahi, a moku pu me ka aoao o ka pepeiao akau. E imi oe i kahi puka iki, kahi e komo mai ai ke aakoko puuwai. E hooo i ka lima ma kekahi aoao o ka opu akau, a e haha i ka puka ana aku, o ke aalele ake mama.

E haha oe maloko o ka pepeiao hema, a loaa i na puka eha o na aakoko, e komo ana mai, mai ke ake mama. E haha hoi ka lima maloko o ka opu hema, a loaa i ka puka o ke aalele lapuu. Oia na aa o ka puuwai, ewalu lakou.

NA PANI O KA PUUWAI.

E nana oe i na pani ekolu ma ke kumu o ke aalele lapuu, he aapu paha ke ano, nolaila i kapaia lakou na *pani aapu.* Aia hoi kekahi mau pani aapu ma ke kumu o ke aalele ake mama, ua like me ko ke aalele lapuu. O ka hana o keia mau pani ua like me ka ka haku o ka pauma.

E nana hou maloko o ka opu akau, he mau io huki e waiho ana, a me na kaula makalii he nui wale, e pili ana na kaula i na olona palahalaha huina kolu ekolu, a pili na

*Oia ke hoomanamanaia i elua, o ke aalele oa a akau a me ke aalele iwilei akau.

olona ma ke kumu i palena mawaena o ka opu, a me ka pepeiao. A ina e loaa ia oe eha olona e manao oe ua moku kekahi i elua ma ke kaha ana. E hookomo i ko manamanalima malalo o na kaula a hala loa malalo o kekahi olona, alaila e hoopili na aoao i kahaia a hapai i ke olona, e akaka ai i ke pani o ia mau olona. Ua kapaia keia mau pani *pani huina kolu.* Elua pani ma ka pepeiao hema, aka, ua like pu ka hana a me ka inoa me ko ka pepeiao akau. O na io ka mea e huki ai i na olona i pono lea ke pani ana.

E nana oe i kahi i kahaia i ka pahi, a ike pono i ke ano o ka puuwai, he io huki, aka, aole i pololei na maawe io ua hihi nui ia lakou. Oia ka mea e hiki ai i ka puuwai ke upa ikaika akn.

A pau keia mau mea i ka ikeia, e noonoo pono oe i ka holo ana o ke koko ma ka puuwai a me ka poai ana a puni ke kino.

I ka iho ana mai o ke koko eleele, mai ke poo, a me na lima mai, a i ka pii ana hoi mai na wawae, a me ka opu mai, a me ka hoi ana mai o kona koko iho, mai ka puuwai mai, ua hui pu ia ke koko ma kahi hookahi, a komo ma ka pepeiao akau o ka puuwai, a piha ka pepeiao, upa koke ia, a holo ke koko maloko o ka opu akau oiai e wehe ana oia. Oia iho la ka hana a ka pepeiao akau, o ka hoopiha i ka opu akau, a no ka hapa o kana hana ua lahilahi kona mau aoao, hookahi paha iniha, elua hapa, ka holo ana o ke koko ke upa oia.

Piha ka opu akau i ke koko, upa koke ia, lele na pani huinakolu a pili pu, ua paa ka puka aole e hoi hou ke koko ma ka pepeiao, weheia na pani aapu o ke aalele ake mama, holo pololei ke koko malaila a hoomanamanaia ma ke ake. A mohala hou ka opu hema, pili na pani aapu a paa, i hoi ole mai ke koko. Oia ka hana o ka opu akau, hookahi paha kapuwai ka holo ana o ke koko ia ia, elua paha, nolaila aole e nui kona kino me ko ka opu hema. Hana like ka pepeiao a me ka opu, aole e kali kekahi a pau ka hana a kona hoa, aole hoi e hoolalelale.

Ua like ka hana ana a ka aoao hema, me ko ka aoao akau o ka puuwai. Holo mai ke koko ulaula mai ke ake mama mai, a komo i ka pepeiao hema, upa koke oia a kipaku koke aku i ke koko, maloko o ka opu hema. O ke komo ana o ke koko, ka mea e hana ai ka opu hema, he hana nui kana, e upa i ke koko a holo aku ma ke aalele lapuu a hiki aku ma na wahi a pau loa. I kona upa ana, lele na pani aapu a pani i ka puka e komo mai ai ke koko, i puka ole aku ilaila, a i ka wehe ana o ka opu hema, aole e hoi hou mai ke koko o ke aalele lapuu, no ka mea, ua paa i na pani aapu.

Eia kekahi mea, e hana pu na pepeiao, a me na opu. E haha oe i ka pana ma ka pulima, oia ka lele ana mai o ke koko, no ka upa ana o ka opu hema. A i ka wa e hoomaha ai, oia ka wa e upa ai na pepeiao.

O ke aalele lapuu kekahi mea upa, e holo ai ke koko, pela na aalele a pau, upa no lakou e kokua ai i ka puuwai.

Ua manaoia he 33 pouna koko ma ke kino o ke kanaka, he 75 upa ana ma ka minute hookahi, a hookahi auneke koko e piha ai ka puuwai i ka upa hookahi ana. Elua minute a me ka hapalua ka poai ana o ke koko. He 24 poai ana i ka hora hookahi, a 1056 poai ana i ka la hookahi a me ka po. He ikaika loa ka opu hema i ka upa ana, i mai la kekahi poe naauao, Ua like me ke kaikai ana o na pouna he 100000! aole i akaka lea keia, aka, ua ikaika loa no.

Ua wahiia ka puuwai i ka wahi uwauwa a paa loa, aole puka e komo ai kekahi mea, he aalele kona, oia ka mea e lawe ai i koko nona, puka ia aalele ma ke kumu o ke aalele lapuu, a hoomanamanaia ma ka puuwai, ua hoihoiia keia koko maloko o ka pepeiao akau.

NO NA AALELE.

Eia kekahi mau manamana o ke aalele lapuu, o ka mua elua aalele no ka puuwai. O ka lua oia ke *aalele pokole* a manamana oia i elua, o ka *oa akau*, a me ka *iwilei akau*.

O ke kolu oia ke *oa hema*, a'o ka ha ka *iwilei hema*. O ke aalele oa no ke poo ia. Ma ke aalele iwilei e hele ai ke koko ma na lima a manamana liilii malaila. O kekahi manamana ma ka pulima aole e nui ka io maluna, oia ka mea e hiki pono ai ke haha, e akaka ai ka pana ana o ka puuwai, e hiki hoi ke haha ma ke kauwahi o ke kino. Ina e upa wikiwiki ana ka puuwai, no ka wela paha ia, ina e wikiwiki loa, he kapalili paha ia, a ina paha ua akahele a nawaliwali, ina no e akaka ua kokoke e pau ka upa ana o ka puuwai, a kokoke ka make.

Holo ke aalele lapuu a pili ma ke kuamoo, a iho ilalo a hiki i ka paku mawaena o ka naau a me ke ake mama, alaila manamana aku ke aalele uuku no ke ake paa a me ke aalele no na naau. A hiki ke aalele lapuu ma ka ha o na iwi puhaka ma ka piko a maloko aku, ua puunaueia i elua, a hele kekahi ma ka wawae akau, a me kekahi ma ka wawae hema. Aole okana mai o ka nui loa o na manamana o na aalele, aka, ina e manao kekahi e ao pono ia lakou e pono ia ia ke kaha ma ke kupapau a nana pono. Ina e haha oe ma ko kino a loaa ka pana koko, e pono ke manao aia kahi aalele. Oia no ka pana ana ma na pepeiao, a ma ke poo. Oia hoi ka mea e hula ai maloko o ka opu. E akaka ia mea ma ka opu hakahaka, a nolaila kuhi hewa kekahi he mai ia. He mea nui ka ike i na aalele i ke kahuna lapaau no ka mea ina e oki oia i kekahi mai, aole e pono ke kaha naaupo, o moku hewa ke aa, aole e hiki ke hoopaa, a ina e mokuia ke aalele, ua ike pono ka mea akamai i kahi e hikii ai a paa ke koko.

NA AAKOKO.

Ma ka pau ana o na aalele liilii, malaila ke kumu o na aakoko. He mea mau ia lakou ke huipu na mea liilii i nea nui aole e manamana aku. He lahilahi ke aakoko he akaka ma ke koko eleele maloko ke nana ma kahi [illegible] o ka io. He mau pani ko loko o na aakoko, oia ka

mea e hoi ole ai ke koko mahope. Ina e mokuia ke aakoko e hiki no ke hoopili a paa ke koko, aole e huhu loa e like me ke aalele; aole e kahe nui ke koko o ke aakoko, ke kaha uuku ia; aia i pani ia mawaena o kahi i kahaia a me ka puuwai a laila kahe. Hele pu na aakoko me na aalele. Mawaho kekahi malalo iho o ka ili, aole aalele malaila no ka mea e pono ole ia mea ma kahi e moku pinepine ia.

NO NA AALOLO.

O ke poo ke kumu o ka manao, a me ka noonoo, a ua manaoia malaila kahi e noho ai ka uhane. O ka lolo ka mea maloko o ke poo, ua wahiia i na aa laulau elua. Ua hoikeia na manamana 9 o ka lolo ma ka olelo no ka iwi opeapea, a he manamana nui ma ka puka kuamoo o ka iwi o hope; malaila e hele ai ka lolo a puni ke kino, he mea nui i ke aalolo ke hele pu me ke aalele, a me ke aakoko, ma kahi malu, mawaena o na io. Me he kaula keokeo la ke aalolo, aohe puka maloko, a o kana hana oia ka ike, a e halihali i ka ike i ka lolo. E like me ke kanaka lawaia e noho malie ana ma ka waa, a kuu ilalo i ke aho, pela keia. Ina e lalau ka ia i ka makau ua ike koke ke kanaka, ua pii mai ka ike ia ia ma ke aho, a ina ua moku ke aho, ina ua ike ole ke kanaka i ka lalau ana o ka ia. Noho malie ka uhane ma ka lolo a hele na kaula aalolo he kinikini mai ka lolo aku i na wahi a pau o ka ili: ina e pa aku kekahi mea ma ka ili, ua ike koke ke kanaka, ua pii mai ka ike ma ke aalolo: a hiki mai i ka lolo a ina ua moku ke aalolo, aole loa e ike ke kanaka ke hoopa aku kekahi mea ia ia, ua maeele.

Ua ike paha na kanaka a pau, i ka maeele o ka uha, ke noho kapakahi a liuliu. No ka pilikia o ke aalolo ka maeele, a ina i hikiiia i ke kaula, maeele no; no ka mea, aole e hiki i ka ike ke pii ma kahi pilikia. Oia ke ano o ka *mai lolo*, ua pilikia na aalolo; no ka pehu paha o kekahi manawa, a no ka hu hewa ana o ke koko i kekahi manawa, ka mea e pilikia ai.

Ua hoonohoia ka uhane maloko o ke kino i haku, e alii ana maluna. O ka lolo kona noho alii, a o na aalolo kona mau elele hoounauna, a i ole ia, o na aalele ka mau alanui kahi e hiki ai na elele ke holo. Eia wau ke palapala nei, e waiho ana ko'u lima hema ma ka papa, lele mai la ka nalo a aki ma kuu kuli, pii koke iho la ka ike ma na aalolo a hiki ma ke poo. Alaila manao iho la au e kipaku, holo koke aku la ka manao ma na aalolo a hiki aku i na io, olelo aku la ia lakou e huki, hana koke iho la lakou, a lawe i ka lima ilalo i ke kuli, e kahili aku i ua mea kolohe la. Mencia na hana a pau, holo mai ka ike a holo aku ma na aalele, aole nae i manao ke kanaka ma ia mea. Ma na maka mai ka nui o ka ike, nana aku ka maka a lawelawe na lala; pela no ka pepeiao. Kahea mai la paha kekahi ia oe, lohe koke ka pepeiao, manao koke iho la oe e hele ilaila, huki koke ka *io alaea* a me na io a pau, o ka hele no ia o na wawae. Pela ka honi ana, a me ka hoao ana o ka waha, he mau ike okoa keia, ma na aalolo nae ka holoholo ana a me ka hoomaopopo ana.

O ka mea a kakou e kapa ai, *o ka naau* aia kona wahi e noho ai ma ke poo, aole ma ka opu; ua like pu ka naau me ka uhane: aka, ina i manao kekahi ua okoa, o ka naau ka hana a o ka uhane ka mea nana i hana. Pela ka manao, no ka uhane mai ia. A hiki ka manawa e kii mai ai ke Akua i ka uhane, a lawe aku, alaila pau ka hana, pau ka hanu ana o ke ake mama, pau ka upa ana o ka puuwai a me ka huki ana o na io: pili na maka, kuli na pepeiao, moe malie ke kanaka he kupapau, a lilo koke i ka pala kahuki ia. Ua hala ka uhane i ke Akua, a i ka ukuia e like me kana hana.

Aole e mau ke kaawale ana o ka uhane a me ke kino. E hui hou ia laua. E hooala hou ia ke kupapau mai ka lepo mai, a mai ka moana mai, a mai kona wahi e helelei ai, a komo ka uhane ia ia; alaila e hanaia ka mea i oleloia'i ma ka Mataio, Mokuna 25; pauku 31, a hiki i ka pau ana o ka mokuna.

NO KA OPU.

Alua *kea* i ka olelo ana; o ke *kea paa* a me ke *kea hakahaka*. O ke *ake mama*, a me ka *puuwai*, oia na mea maloko o ke kea paa; a o ke *ake paa*, a me ka *opu*, a me ke *ake niau*, a me na *puupaa*, a me ke *koana mimi*, oia kekahi mau mea maloko o ke kea hakahaka.

O ka *paku* mawaena o na kea, he io huki ia, ua pili ma na iwi aoao olalo, a me ke kuamoo, a me ka iwi umauma. He io keia no ka hanu ana, a i kona huki ana ua like me ka mea omo; a huki ilalo ke ake mama, alaila komo mai ka makani ma ka ihu, e pani ai i ka hakahaka. O ka lele ana o ka oili, a me ke kapalili ana o ka houpo, oia paha ka ceke ana o keia paku o na kea.

O ke *ake paa* oia ma ka aoao akau, malalo ae o na aoao a hiki i ka houpo. O ke *au* kana mea e hana'i noloko mai o ke koko. I ka hoi ana mai o ke koko eleele, mai na naau mai, a hele i ka puuwai, komo na aakoko maloko o ke akepaa a ua hoomanamana hou ia lakou malaila, i hookaawaleia ke au noloko mai o ua koko eleele la. Alaila hui pu ia na aakoko i hookahi, a pii aku, a komo iloko o ke *aakoko e pii ana*. Ua waihoia ke au maloko o kona au, a hiki i ka manawa e ai ai ke kanaka i ka ai, kahe aku la ke au, a komo iloko o ka opu e huiia me ka ai. Aole i akaka lea ke kuleana o ke au malaila: ua manaoia, oia ka mea e hookaawale ai ka mea maikai o ka ai, a koe ka mea ino, a me ke okaoka.

Aia ma ka aoao hema ka *opu*. Oia ka laulau no ka ai, he lahilahi, a he nui ke koko maloko o na aa mawaho ona. O ka hana, oia ka hoonapele i ka ai.

O ke *ake niau*, he ake loloa ia e pili ana mawaho o ka opu; aole i akaka kana hana. Olelo kekahi poe he waihona koko no ka opu, no ka nui o ke koko maloko ona, aole nae i ike pono ia.

Alua ano o na *naau*, o ka mea nui a me ka mea liilii. Ua uhiia lakou a pau e ka *makaupena*. Aia ka mua o na naau liilii, ma ka pau ana o ka opu. Hookahi kapuwai

kona loihi, nolaila i kapaia *naau kapuwai.* Ma keia naau e komo ai ka nuku o ke au. Mai ka naau kapuwai a hiki i ka naau nui, eha anana ka loa o na naau liilii, a he hookahi paha iniha ka nui ke anaia mai kekahi aoao a i kekahi aoao. Ua poai ka naau liilii a anapuu a puni ka piko, alaila komo iloko o ka naau nui o *kauha* kona inoa, aole e komo kekahi piko o ka naau iloko o kekahi e like me ka naau kapuwai; ua komo huina ha maluna aku o ke poo o kauha. Elima kapuwai ka loa o kauha, aia kona poo ma ka hena akau; pii mai la ia mai ka puupaa akau, a huli ae malalo iho o ke akepaa, a mawaho o na naau liilii, a hiki i ka aoao hema malalo iki ae o ka opu, alaila hoi ilalo a hele kekee, a hiki i ka iwi kikala, malaila e iho ai mawaena konu a puka aku mawaho.

Eia ke ano o ka hele ana o ka ai mai luna a lalo. Komo ka ai iloko o ka waha, e nauia e na niho a wali, a huipuia me ka wale o ka waha; oia kekahi mea e hooheehee ai, alaila mai iho la; hele ka ai maluna o ke alelo, a maluna hoi o ka puka o ke kaniai, poi mai la ke kileo a paa ka puka, i komo ole ka ai ma ke kaniai, iho aku la ka mana ai a komo iloko o ka opu; malaila e huiia'i me ka wai o ka opu, he wai pahee a he ikaika hoi i ka hooheenee. Oia, a me ke kuha i moniia mamua, a me ka mahana, a me ka mahola ana o ka opu, ka mau mea e lilo koke ai ka ai i hehee, a komo iloko o ka naau kapuwai. Ua omoia kekahi o keia mea heehee i ka wa e noho ana maloko o ka opu, a ma ka naau kapuwai, omoia no, a pela e omoia a hala na anana elima o na naau, a pau ka momona o ka ai, a koe wale no ka mea ino. He kinikini na *«aomo* e hookomo ana ko lakou waha ma na naau a pau, he liilii me he hulu puaa la ka nui, a ua piha lakou i ka ai heehee, ua like me ka waiu kona ano. Huiia na aaomo i hookahi ma ka aoao hema o ke kuamoo, ua like kona nui me he hulu nene la, he keekee nae ka waiho ana. Pii ka wai momona ma keia aa a hiki ma ka ai, alaila komo iloko o ke aakoko o ka lima hema, a holopu me ke koko a hiki i ka puuwai ,a malaila aku, a hiki i na

wahi a pau, e lilo ai i io, a i iwi, a i momona, a i na mea a pau loa e ikaika ai ke kino. He holo mau keia, nolaila, aole e pono ke kanaka ke noho wale, aole e ai i ka ai. O ka ai pinepine ka pono, i ekolu paha ai ana i ka la hookahi, aka, aole e pono ke hooluhi hewa i ka opu a hoohana nui ia ia i ka ai nui loa, o kaumaha a awaawa ka ai maloko o ka opu. He kumu ia o ka *haoa* a me ke nahu, a me ka wela o ka opu, a me ka hoopailua, a me ka luai, i pau ka mea e hiki ole ai ia ia ke hana i ke kiolaia'ku, a haalele. Eia kekahi hewa nui o ke puhi baka o ke kuha wale ia'ku o ka wale o ka waha, ka mea e pono ke moniia i mea e hooheehee ai i ka ai; a ina paha ua moniia, ina no ua awaawa i ka uwahi baka. O ke puhi baka ka mea e nawaliwali ai ka opu, i hiki ole ai ia ia ke hana i ka ai e pono ai ke kanaka. O ka hana maoli o ke kino kekahi mea e pono ai; oia ka mea e emi ai ke kino, a o ka ai ka mea emi ai. E like paha me ka mahinaai; o ka wai ka ka mea e ulu nui ai ka ai, a o ka la ka mea e pau ai ka wai; aka, ina he ua wale no, aole he la kekahi, ina ua pono ole ka ai, ua loliloli. Pela ka *hana* e pono ai ke kanaka. Nolaila, ina aole e hana kekahi aole ia e pono ke ai.

E nana ma ke Kauoha Hou, ma ka palapala lua a Paulo i ko Teselonike, Mokuna 3: Pauku 10, a heluhelu.

Aia na PUUPAA ma ke kuamoo, maloko o ke konahua, ma ka akau kekahi ma ka hema kekahi, a maluna iki ae o na iwi papakole. O ka laua oihana, oia ka hookaawale i ka mimi noloko mai o ke koko, nolaila holo nui ke koko malaila, ma ke aalele mimi, he manamana o ke aalele lapuu. Pakahi ka auwai loihi no laua e kahe ai ka mimi a komo ma ka aoao malalo o ke koana mimi: he umi iniha ka loa o keia auwai. He wai ka mimi, he paakai kekahi mea maloko, a me ka puna, a me ia mea aku ia mea aku; he umikumamakahi mau mea maloko o ka wai mimi, a nui na mea e hele ai mailoko aku o ke kino ma ka mimi ana. A i kekahi manawa e huiia na paakai a me ka puna, a nui ka haku, aole e hiki ke puka aku, ulu ia i pohaku nui no ka hui mau ana mai o ka puna maloko o

ka mimi. O ke kaa ana o ua pohaku la maloko o ke koana mimi, he mea eha loa ia a make loa ke kanaka i ka eha. Nolaila kaha ka poe ike ma ia hana, a komo i loko o ke koana mimi, hoiia ka upa maloko, lalau ia ka pohaku, a unuhiia mai la.

Ua nui na wai i koe, noloko mai o ke koko. O ka *hou* kekahi mea nui noloko mai o na manamana aalele makalii ma ka ili, a no ka makalii o lakou puka ka wai wale no aole e hiki aku ke koko ulaula. Malaila kekahi kumu o ka mai, no ka mea i ka wa e pa mai ai ka makani huihui, a o ka wai anu paha, pili koke na waha a pau o keia mau aa; hooikaika iho la ka puuwai i kana hana e puka aku ai ka wai, aole e hiki, wela mai la ke kino, inoino maloko o ka opu, no ka wela; a no ka holo ikaika paha o ke koko ma ke ake paa, nui ke au i hanaia, oia no ka lena. A o ka puholoholo, kekahi mea e pono ai, a o ka laau naha kekahi i puka ka wai malaila. He paakai kekahi maloko o ka hou, a he puna no kekahi. O ka *upe* kekahi wai ua hanaia e na aalele o ka ihu. O ka *wale* o ka waha, na na anoano ia e hana, aia malalo o ke elelo kekahi a ma na hookuina iwi a lalo kekahi a ma kahi e kekahi.

O KA HOOMAOPOPO ANA I NA KII.

E nana oe i ka hua palapala a i ka hua helu paha ma keia palapala, a o ka hua like ma ke kii oia ka mea i hoakaka ia.

KII I.

Ua hooiliiliia'i na iwi a pau o ke kanaka a hookuiia'i a pili pono kekaki i kekahi. Eia na iwi i ikeia ma ke alo, o ka hua palapala he kuhi ia i ka hua e like pu ana ma ke kii.

O NA IWI O KE POO.

a, Iwi lae.
e, Iwi hua.
i, Iwi maha.
o, Iwi opeapea.
u, Iwi ihu.
h,h, Iwi papalina.
k, Iwi a luna.
l, Iwi a lalo.
m, Iwi ai.

O NA IWI O KE KINO.

a, Iwi kua he 12.
e, Iwi puhaka he 5.
i,i, Iwi umauma.
o, Iwi aoao oluna he 7.
u,u,u, Iwi aoao lalo he 5.
h, Iwi ka.
k,k, Iwi papakole.
l, Iwi puukole.
m,m, Iwi lemu.

O NA IWI O KA LALA O LUNA.

a,a, Iwi lei.
e,e, Iwi hoehoe.
i,i, Iwi uluna.
o,o, Iwi kano.
u,u, Iwi kubita.
h,h, Iwi pulima.
k,k, Iwi manamanalima.

O NA IWI O KA LALA OLALO.

a,a, Iwi hilo.
e,e, Huamoa
i,i, Iwi kuapoi.
o,o, Iwi ku.
u,u, Iwi pili.
h,h, Iwi kuekue.
k,k, Iwi manamanawawae.

KII II.

Ma keia kii ua hoohuliia'i ke kanaka a ikea mai na iwi o ke kua.

O NA IWI O KE POO.

a,a, Iwi hua.
e, Iwi hope.
i, Iwi maha.
o, Iwi papalina.
u, Iwi a lalo.

O NA IWI O KE KINO.

a, Iwi ai.
e, Iwi kua.
i, Iwi puhaka.
o,o, Iwi papakole.
u, Iwi kikala.
h, Iwi okole.

O NA IWI O KA LALA OLUNA.

a,a, Iwi lei.
e,e, Iwi hoehoe.
i,i, Iwi uluna.
o,o, Iwi kano.
u,u, Iwi kubita.
h,h, Iwi pulima.
k,k, Iwi manamanalima.

O NA IWI O KA LALA OLALO.

a,a, Iwi hilo.
e,e, Iwi ku.
i,i, Iwi pili.
o,o, Iwi kuekue.
u,u, Iwi puupuuwawae.
h,h, Iwi manamanawawae.

KII III.

3

Iwi lae.

a,a, Hakahaka.
e,e, Makalua.
i,i, Oi ihu
o, Lapa io maha.
u,u, Lihi kuemaka.

4

Iwi maha.

a, Hapa unahi.
e, Oi apo.
i, Kumu pepeiao.
o, Oi kui.
u, Puka pepeiao mawaho.

5

Piko o ke poo.

a, Iwi lei.
e,e, Iwi hua.
i. Iwi hope.
1,1, Hoai manawa.
2,2, Hoai kaupaku.
3,3, Hoai kala.
4,4, Hoai maha.
o, Manawa hope.
u, Manawa mua.

6

Iwi elelo.

7

na io o ka pepeiao.

1, Hamare.
2, Kua.
3, Keehi.
4, Keehi ua huliia ilalo.
5, Iwi hochoe.

3

Iwi opeapea.

1,1, Eheu nui ma ka maha.
2,2, Eheu iki.
3,3,3,3, Na wawae.

KII IV.

7

Ke kuamoo.

1,2,3,4,5,6, He mau aalolo e puka mai ana mawaena o ke kuamoo.
7. Pauku o ka naau liilii.
8, Iwi okole.
9,9, Na puupaa.
10, Akepaa.
11, Opu.

8

He iwi ai.

a, Kona kino.
e, Ka oi waena ua hoomanamanaia.
i, Wahi e pili ai me kekahi w.
o,o, Oi aoao.
u, Puka aalolo kuamoo.

9

Iwi umauma.

a,a, Kahi e pili ai me ka iwi lei.
e,e, Kahi o ka iwi aoao mua.
i, Kahi o ke kaniai

10

Iwi puhaka.

a. Kona kino.
e, Oi waena.
i,i, Kahi e hui ai me kekahi iwi.

o,o,o, Ma keia mau wahi ka pili ana o na iwi aoao.
o,o, Oi aoao.
u, Kahi e pili ai ka pilali iwi umauma.

KII V.

11

Hookuina o ka huamoa.

1, Iwi papakole.
2, Lua no ka huamoa.
3, Iwi hilo.
4, Huamoa.
5, Kaula olona.

12

Hoehoe.

1, Iwi lei.
2, Iwi umauma.
3, Iwi hoehoe.
4, Iwi uluna.

13

Kuekuelima.

1,1, Iwi kano.
2,2, Iwi kubita.
3,3, Iwi uluna.

14

Pulima maloko.

1, Iwi kubita.
2, Iwi kano.

15

Pulima maloko.

1, Iwi waapa.
2, Iwi mahina.
3, Iwi makia.
4, Iwi poepoe.
5, Iwi ahalike.
6, Iwi ewaewa.
7, Iwi nui.
8, Iwi lou.

16

Peahilima.

1, Lima kuhi.
2, Lima loihi.
3, Lima komo.
4, Lima iki.

KII VI.

21

Puupuuwawae.

1,1,1, Iwi ku.
2,2,2, Iwi pili.
3,3,3, Na olona.

22

Kapuuwai.

1, Iwi ami.
2, Iwi kuekue.
3, Iwi ipuka.
4, Iwi ahalike.
5, Iwi makia kolu.
6, Iwi makia lua.
7, Iwi makia mua.

23

Iwi manamanawawae.

24

Iwi manamanawawae nui.

KII VII.

25

Kekuli.

26

He lima ua paa i na olona.

1, Iwi kano.
2, Iwi kubita.

27

He wawae ua paa i na olona.

KII VIII.

29

Na io o ka maka.

1, Ohope lae.
2, Pukupukuemaka.
3, Poailihilihi.
4, Mimino.
5, Hooewanuku mua.
6, Hooewanuku waena
7, Hoopinanalchelehe luna.
8, Puhi.
9, Poaiwaha.
10,10, Pelulehelehe lalo.

30

1, Ohopelae.
2, Puhi.
3, Hooewanuku mua.
4, Hooewanuku waena.
5, Hooewanuku hope.
6, Alawa.
7, Haku hana wale no ka waha.

KII IX.

31

1, Alawa.
2, Oakaloihi.
3, Kaniai.
4, Iwilei.

32

1, Kulanaaoao mawaho.
2, Kulanaaoao maloko.
3, Kupono.
4, Kuoi.
5,5, Iliwai.
6,6, Kaha keokeo.

KII X.

33

1, Pani oloko.
2, Papakole maloko.
3, Uhao nui.
4, Lihi iwi papakole.

34

1, Eeke.
2, Kau nui.
3, Kau uuku.
4, Niho mole mua.
5, Hio mawaho.

KII XI.

53

1, Kaha.
2, Hoehoe luna.
3, Hoehoe lalo.
4, Palahalaha kua.

36

1, Hokua.
2, Huinaha hio kua.
3,3, Palahalaha kua.

5, Mole nui.
6, Mole uuku.
7, Kumukolu.
8, Uluua.

4, Nihomole lalo.
5, Apana.
6,7, Lemu nui.

37

1, Olapa omole.
2, Pelu peahi oloko.
3, Poho lima.
4, Pelu peahi owaho.
5, Uala.

KII XII.

1,1,1,1,1, Hokua.
2, Palahalaha kua.
3, Kaha.
4, Hoehoe lalo.
5, Kumu kolu.
6, Alawa.

KII XIII.

33

1, Olona kupee.
2, Mohala manamanalima.
3, Mohala lima iki.

39

1, Pelu manamanalima.

40

1, Olapa omole.
2, Olapa ahalike.

KII XIV.

41

1, Lemu waena.
2, Kapakahi.
3, Aalolo wawae.
4, Poolua.
5, Olona lemu.
6, He aalolo.
8, He aalele, a mawaena o laua he aakoko.
9,9, Oloolo wawae.

42

1, Hoahaaha.
2,2, Alaea.
3, Kuapoi.
4, Pololei uha.
5, Aalele.

43

O na aalele o ka ia, a me ka puuwai.
a, puuwai.

KII XV.

44

O na aa, a me na io.
1, Io Pololei ua okiia.
2, Hoahaaha.
3, Alaea.
4, Ke aalele.
5, Ke aakoko.
6, Ke aalolo.

45

1, O na aakoko.
2, Aalele.
3, Oloolowawae.

46

O na aoao elua o ka puuwai, ua hookaawaleia.

KII XVI.

47 48

O na wawae, ua kahaia e ikea'i na io, a me na kaula,
1, Olona kupee.

49

Kapepeiao.

KII XVII.

50 51

O na wawae.
1, Oloolo wawae.
2, Libini.

52

Pepeiao oloko.

53

O ka maka.
1, Aalolo nana.
2, Onohe akaka.
3,4,5, Na wahi o ka maka.
6, Poniu.

KII XVIII.

54

O ka Puuwai.
1, Aakoko e iho ana.
2, Aakoko e pii ana.
3, Aakoko akepaa.
4, Aalele akemama.
5, Aakoko akemama.
6, Aalele lapuu.
7, Aalele pokole.
8, Aalele oa hema.
9, Aalele iwilei hema.
10, Opu hema.
11, Pepeiao hema.
12, Pepeiao akau.
X, Aakoko puuwai.

55

O na manamana o ke aalele oa, ua mokuia ka iwi puniu e ka pahiolo e ikea mai ai ka lolo a me na manamana o ke aalele lolo, *a*.
1, Aalele oa.
2,3, Na io Hooewanuku i okiia i ka pahi.
4, Puhi.
5, Nau.

O na pua ka mea e akaka ai ka holo ana o ke koko maloko o na aa.

KII XIX.

56

O ka lolo, a me na manamana lolo i kahaia a kaawale.
1, Lolo.
2, Manamana o ka 5 o na aalolo.
3, Aalolo iwi aoao.
4, Aalolo Puhaka.
5, Aalolo kikala.

57

Na naau.
1, Opu.
2, Kauha.
3, Naau nui.
4, Naau liilii.

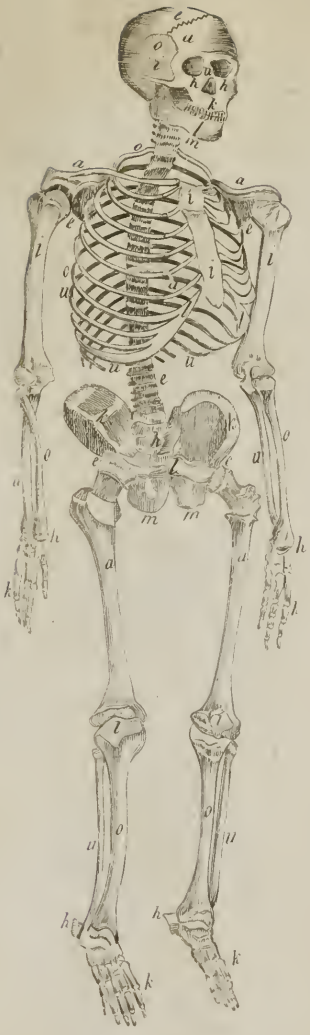

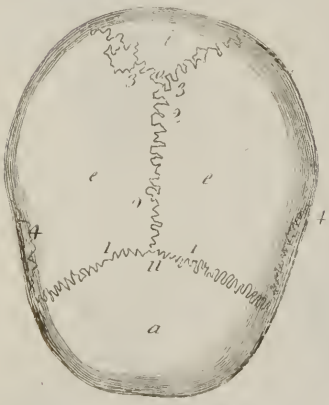

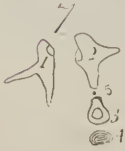

7

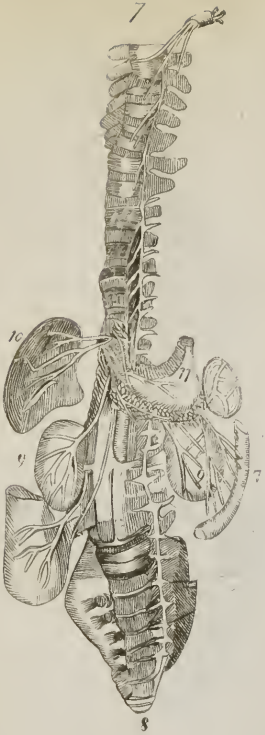

9.

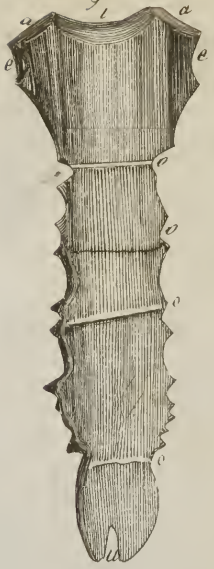

10

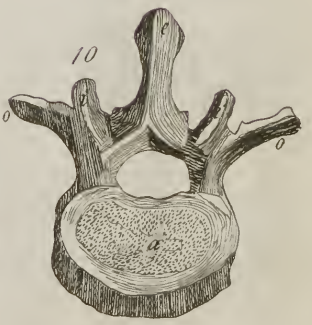

2

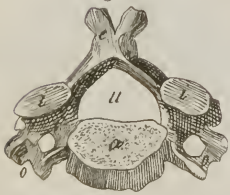

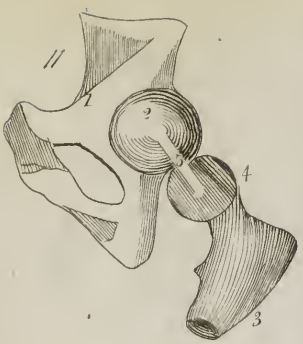
11
1
2
4
3

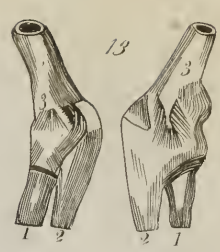
13
3
1
2
3
2
1

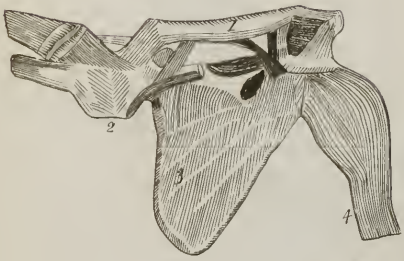
12
1
2
3
4

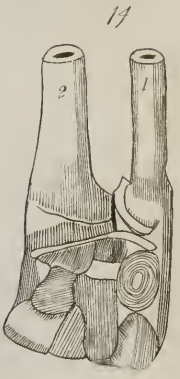
14
2
1

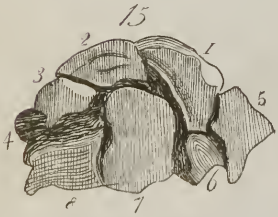
15
2
1
3
5
4
6
6
7

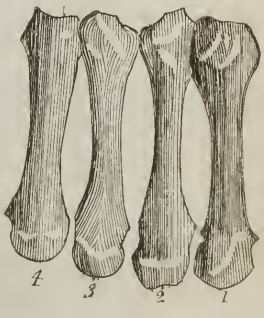
16
4
3
2
1

21

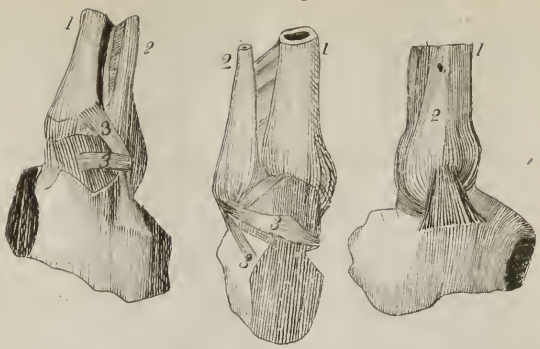

22

23

24

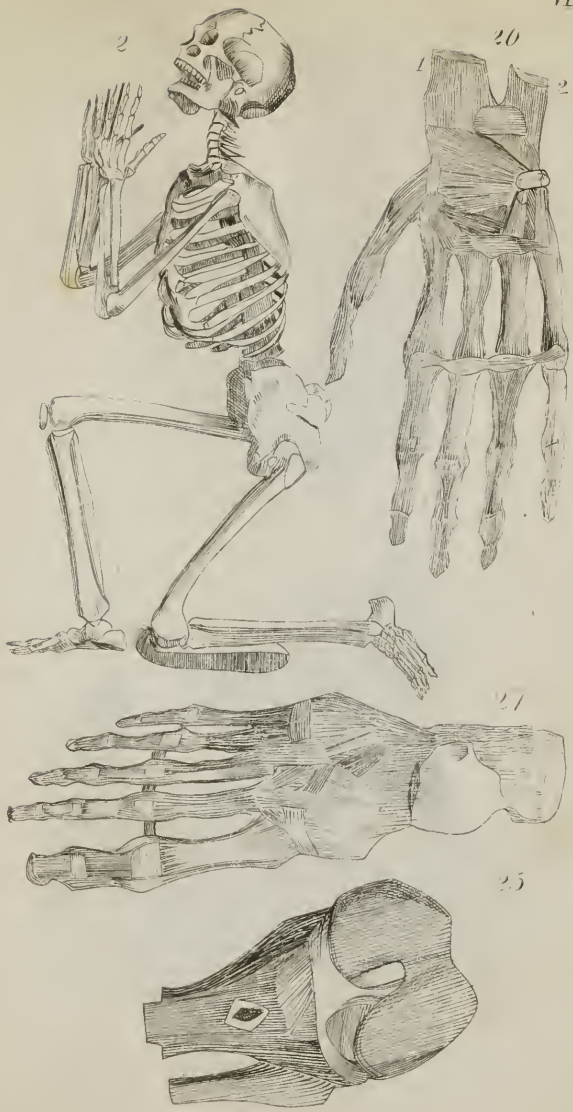
2
20
1
2
21
25

29.

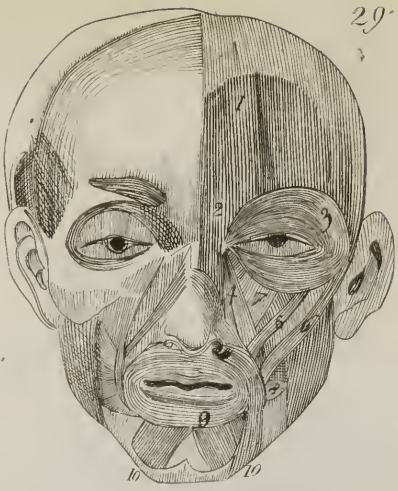

30.

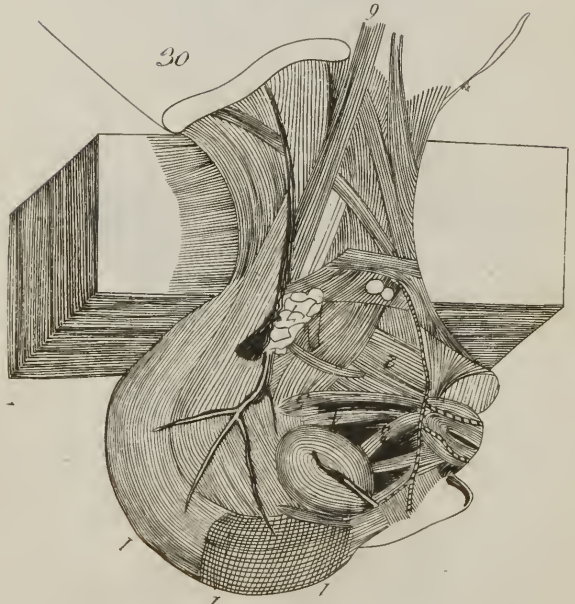

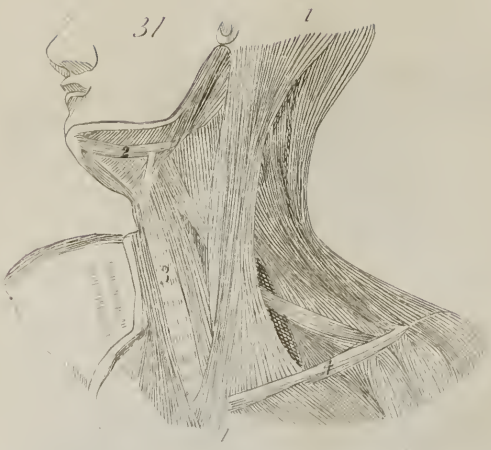
31
1
2
3
4
1

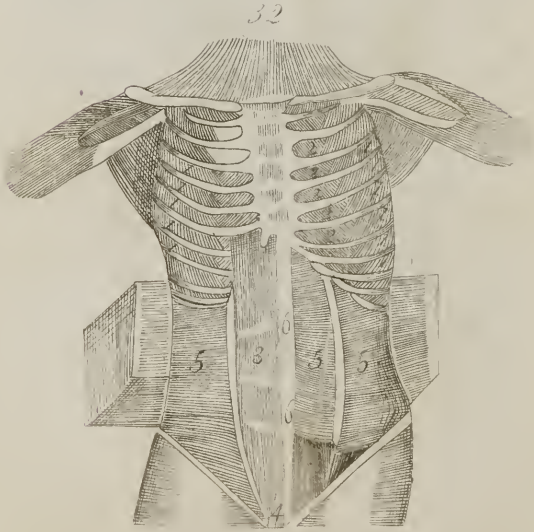
32
5
3
5
5
6
6
4

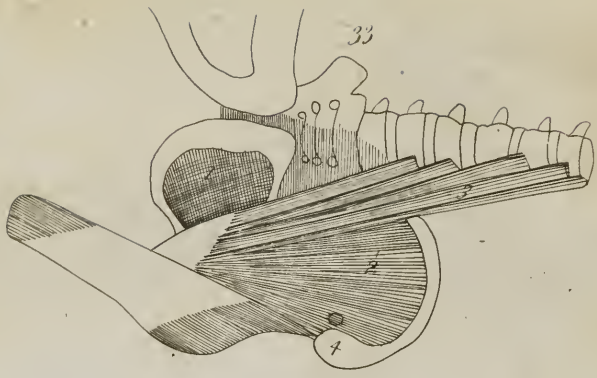
33
1
2
3
4

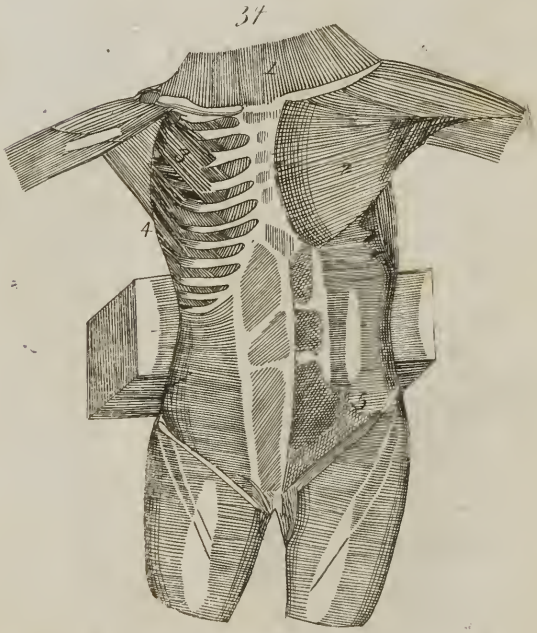
34
1
2
3
4
5

35
1
2
3
6
8
5
7
4

37
1
2
4
3

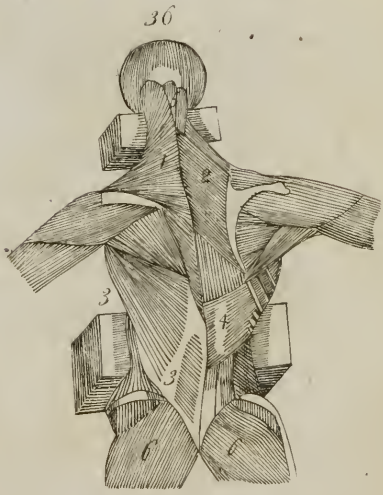
36
1
2
3
4
5
6
4

a
a
a
a
3
5
1
2
2

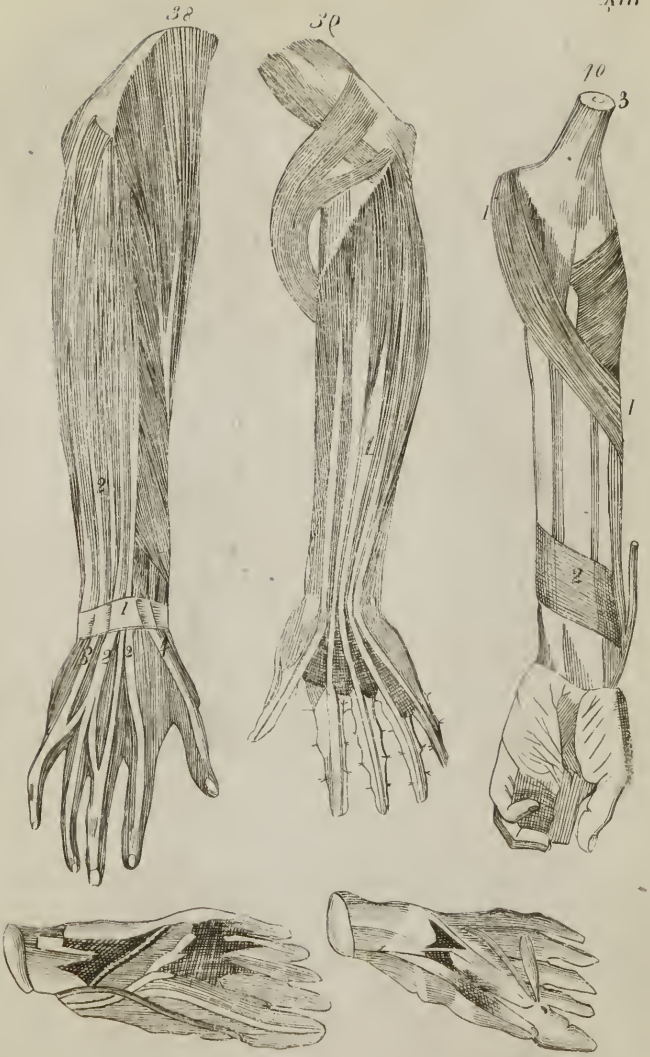
38
39
10
3
1
1
2
1
2
2
2
1
1

11

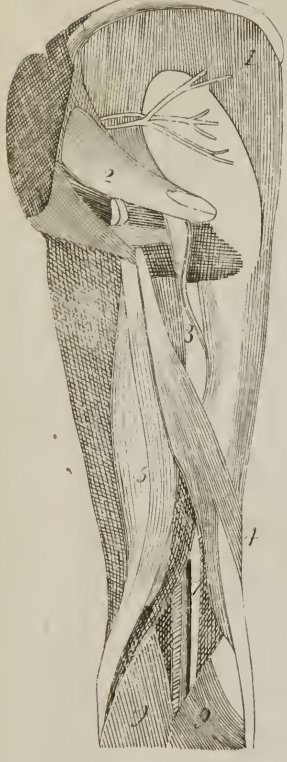

12

13

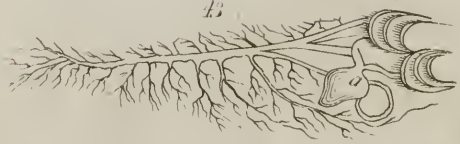

15

14

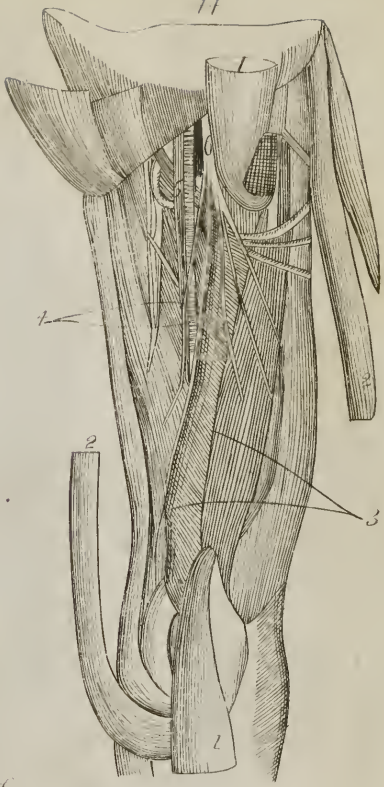

16

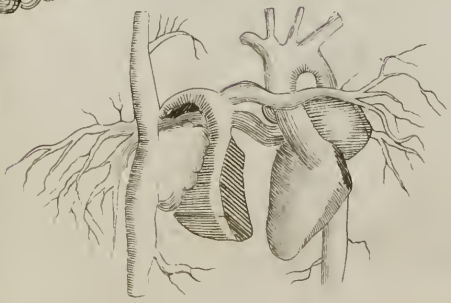

47

18

49

50

51

52

53

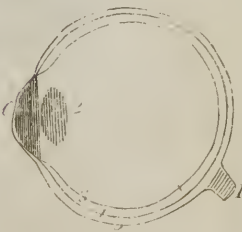

54

55

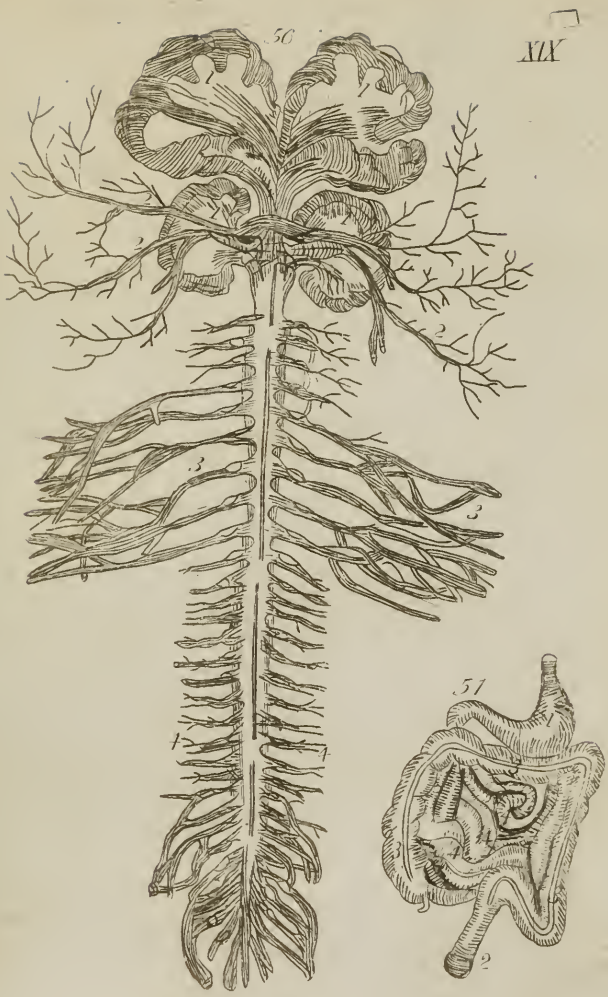
XIX
50
51

Leaves deacidified with methyl magnesium carbonate. New all-rag end paper signatures. Unbleached linen hinges. Hand sewed headbands. Rebound in quarter Russell's oasis morocco. Hand marbled paper sides and vellum corners. Leather treated with potassium lactate and neat's foot oil and lanolin. December, 1979.

Carolyn Horton & Associates
430 West 22nd Street
New York, N.Y. 10011
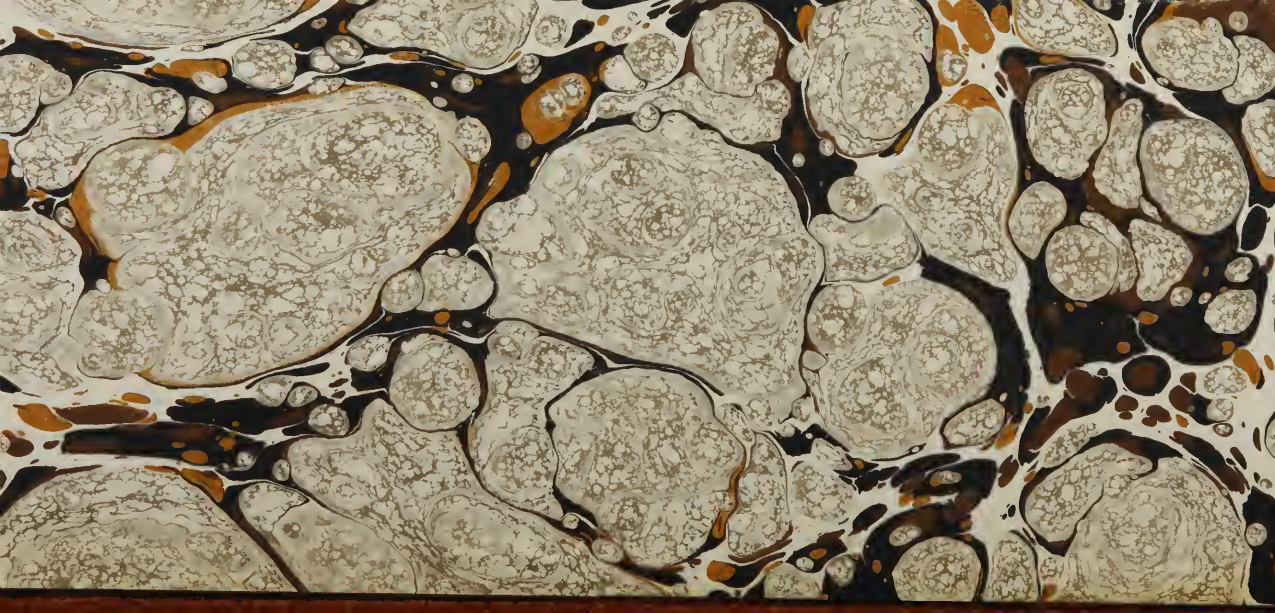
Med. Hist
WZ
270
J92a
1838